

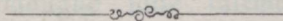
Koolilaste
Geograahwia raamat.

Hind 12 kop.

Toiminos,
Jaada Kluge ja Ströömli raamatu poes.

Koolilaste

Geograahwia raamat.

Tallinnas, 1875.

Trükitud Lindworsi päriate kirjadega.

Дозволено цензурою. Ревель, 24-го Сентября 1875.

Lühike sõna seft raamatust.

Geograahwia raamatuid õn kül mittu, aga mõni liiga lühike, mõni liiga pitt; sellepärast oleme püüdnud, koolilaste heaks parajat raamatut walmistada seda mõõda, kuidas ise lapsi koolitades ja mitmes koolis õpetust tähele pannes arwasime tarwis olema. Euroopa on laiemalt seletatud, kui muud maajaud, Wene riik laiemalt, kui muud Euroopa riigid; meie isamaa kubermangud jälle laiemalt, kui muu Wenemaa. Paragraahwid (§§) oleme püüdnud nõnda ärajautada, et koolmeister iga tunni jauts parajat osa leiaks, mis lastele wõib äraseletada ja üles anda (umbes 2 §§ tunniga). Trüf on muist jämedam, muist peenem. Sppigu lapsed esimeseks korraks aga neid asju, mis — lisad üsna kõrwale jättes — jämedama trükiga wäljapaistawad; teine õppimise kord olgu siis se, et laps kõik õpib ilma lisadeta; kolmanda maks korraks jääksid siis lisad weel juure wõtta. Terased lapsed wõiwad ehk kõik kahe õppimise korraga õppida. Aga maakaart ja gloobus peawad alati suure hoolega pruugitud saama; ja kui asi sobib, anname ehk edespidi weel weifest

maa-kaardi raamatut wälja. — Loodame kaa, et § 10, 28, 42 ja 49 lastele kasuks ja koolmeistritele fergituseks wõiksid olla. — Wiimaks pakume selle raamatuga kõige Gesti koolmeistritele sõbra kät ja soowime neile geograahwia õpetuse tarwis kaa wäsimata jõudu ja rõõmsaid õppilapsi! — Trüki wead palume parandata.

Septembri kuus 1875.

Esimene jagu.

Spetus maailmast üleüldse.

§ 1.

Kus ial lagedal maal seisad, seal näed ümmargust lagenditu, kelle sõrwawiir ümberringi näitab taewaga kokku minema. Seda wiiru nimetatakse horitsondiks ehk silmaringiks. Seisa nüüd nõnda, et parem käsi pääwa tõusu poole ja pahem pääwa weeru poole jääb, siis saad pea aru, kus 4 ilma- ehk taewa = kaart on: 1. ida ehk homiku on siis paremat kät, kus päike tõuseb. 2. läns ehk õhtu pahemat kät, kus päike looja lähäb. 3. lõuna on so selja taga, kust päike süda=pääwal paistab. 4. põhi on so silma ees, kuhu päike süda=ööl horitsondi alla jääb. — Maakaardi peal on taewa=kaared sedasama wiisi.

Näha: Põhja ja ida wahel on: **ida põhi**. Ida ja lõuna wahel **kagu**. Lõuna ja läanne wahel on **edel**. Länne ja põhja wahel on **loode**. — Kumpas näitab põhja poole.

§ 2.

Õhtusel ajal näeme taewa lautuses arwamata hulka Jumala loodud tähti. Meie maailm on kaa-üks niisugune täht. Tähed on neljasugused:

1. **Seiswad** ehk **Wiks-tähed**, kellel oma walgus on (päikesed). Niisugune on kaa meie päike, mis meie maailmast 20 miljonid pennikoormat kaugel on (1 pennikoorm on 7 wersta). Päike ei liigu paigalt.

2. **Liikuwad** tähed ehk **planeetid**. Neid on 8 suuremat ja 130 vähämat; ja nemad saawad päikesest oma walguse ja sooja ja käiwad pitkerkust teed päikese ümber ja weerewad peale seda ise eneste ümber. Meie maailm on üks neist suurematest planeetidest. Päikese külgetõmbaw jõud peab planeetid kinni, et nemad oma tee pealt ei saa eemale minna. Meie maailm saab kaa nõnda peetud.

Wisa: Rahelisa suurema planeeti nimed on need: Merkuur, päikesel kõige ligem, Weenus, meie Maailm, Mars, Suupiter, Saturnus, Uranus ja Neptuun (päikesest kõige kaugem). — Neptuun on 30 korda päikese juurest kaugemal, kui meie maailm ja ligi 100 korda suurem, kui maailm.

3. **Trabantid** ehk **kuud** on mõne planeeti seltsis käimas ja saawad oma walguse kaa päikesest. Nende liikumine on 3 sugune: nemad weerewad eneste ümber, käiwad oma planeeti ümber ja weel oma planeetiga seltsis päikese ümber. — Meie kuu weereb jellesama ajaga, kui ta ükskord maailma ümber käib, kaa ükskord enese ümber, nõnda et allati üks ja seesama külge meie maailma poole pöördud on. Meie maailmal on kaa külgetõmbaw jõud sees, ja sest saab kuu kinni peetud. — Mõnel planeetil on 2, mõnel 4, mõnel 8 kuud seltsis.

Lisa: Meie kuu on 50 korda pisem kui maailm ja umbes 50,000 pennik. maailmast kaugel. — Noorkuu ☉; esimene weerand ☾; täis kuu ☽; teine weerand ☾. — **Kuu warjutamine**, kui täie kuu ajal maailm päikese ja kuu wahel seisab. — **Päikese warjutamine**, kui noore kuu ajal kuu maailma ja päikese wahel seisab.

4. Komeetid ehk sabaga tähed, kellel kere taga enamiste udusarnane hiilgaw saba on. Nende tee on arwamata pikk ja arwa näeme neid.

§ 3.

Se planeet, mis peal meie elame, ei ole mitte lamp ühetasane ruut, et küll silma nähes niisugune näitab olema, waid ta on kera sarnane ja nimetatakse sellepärast kera maailma keraks. — Maakera on aga kahest otsast wähe latsikune, ja need otsad nimetatakse pooluseks, teine on põhja-poolus, teine lõuna-poolus. — Arwame nüüd üht wiiru, mis otsekohe maailma kerast läbi teisest poolusest teise lähäb, siis se on maatelg ehk maa-as. — Aga arwame weel wiiru, mis põhja- ja lõuna-pooluse wahelt keskpaigast ümber maailma kera käib, siis se on ekwaator ehk maawöö. Ekwaator wõttab kõik maakera pealisk pooluks (põhine poolkera ja lõuna poolkera).

Lisa: Et maailm kera sarnane on, seda tunneme mitmest asjast: Sagedaste on ümber maailma (ühtepidi) käidud; kõrge tornide ja laewa mastide otsad paistawad eemalt kõige esmalt; kuu warjutamise ajal jääb meie maailmast kuu peale ümmargune wari j. m. — **Maatelje** ehk maa-assi pikkus on 1713 pennik.

Ekwaator on 5400 pennif. pitt, ja se on maailma lera ringmõõt.

§ 4.

Maakera liigub kahtepidi: ta weereb isse-eneſe ümber ja käib oma teed päikese ümber. (§ 2, 2.) Agga et kül nõnda liigub, ſiiski ei wõi mingiſugune aſi tema külleſt äraminna, ſeſt maakera külgetõmbaw jõud peab kõik, mis maa peal on, kinni.

Maakera weereb 24 tunniga kord enese ümber (länneſt idaſſe); ſeſt tuleb öö ja pääw. Aga 365 pääwaga (ja ligi 6 tunniga) käib maakera ükſkord oma tee päikese ümber ära: ſeſt tuleb aasta arw.

Lifa: Ekwaatori peal on ööl ja pääwal alati üheſugune pikkus. Meil ei ole ſe lugu mitte muul ajal, kui 9. Martſil (lewade hakatus) ja 11. Septembril (ſügiſe hak.). Kõige **pikkem pääw** on meil 9. Juunil (juwe hak.); kõige **lühem pääw** 9. Detſembril (talwe hak.). — Iga neljanda aastale (**lifa-aasta**) kaſwab üks liſa-pääw (4 kord 6 tundi) Weebruari kuus juure.

Oma pitkerkuſt teed käies ei ole maakera aga mitte otſekohe waſta päikeſt pöördud, waid wäähä wiltu, nõnda et maatelg alati ühtepidi wiltu-winkliſ ſeiſab. Seſt tuleb, et öö ja pääwa pikkus mitmeſugune on ja ſeſt tulewad kaa 4 aasta-aega: lewade, ſuwi, ſügiſe ja talw oma ſooja ja külмага. Seiſaks maatelg otſekohe täies winkliſ, ſiis oleks alati iga ühel paigal maa peal oma üheſugune külm ehk ühe-

fugune soe ja igalpool oleks ööl ja pääwel
ikka ühesugune pikkus.

Lisa: Maatelje põhjapoolne ots (põhja-poolus)
waatab alati ühe ja selsama punkti poole. Suwel on
seeläbi põhine poolkera päikese poole ja talwel päikesest
ära pöördud; suwel langewad päikese jooned nagu meie
pähä, talwel tulewad meie maakoha peale wiltu, kõr-
walt wähä meisese puutudes.

§ 5.

Kui ühe kera peale maailma maad ja
mered näituseks maalitakse (gloobus), siis on
seal mõnesugused wiirud ehk sihid näha:

1. Laiuse sihid käiwad kähel pool ekwaa-
torit ja ekwaatori tase pöigiti ümber maakera.
Neid on ülepea 180 sihti, kellest 90 põhja ja
90 lõuna pool. Sihist sihtini on 1 kraad (15
pennik.) wahet.

2. Pikkuse sihid (ehk meridiaanid) käiwad
teisest poolusest teise ja ekwaatorist winklis läbi.
Nahwrika loodepoolsest rannast (Werro saar)
idda poole loetakse 360 pikkuse sihti, kellel ekwaa-
tori peal 1 kraad ehk 15 pennik. wahet on.
(360 kord 15 on 5400 pennik. Wata § 3 lisa.)

Se laiuse siht, mis $23\frac{1}{2}$ kraadi ekwaa-
torist põhja poole ja se siht, mis $23\frac{1}{2}$ kraadi
lõuna poole ümber maakera käib, — need on
pöörisihid (põhja- ja lõuna-pöörisiht).

Ja kui tähele paneme neid laiuse-sihtisid,
mis põhja- ja lõuna-poolusest $23\frac{1}{2}$ kraadi ee-
mal on, siis on meil polaar-siidid kääs (põhja-
ja lõuna-polaar-siht).

Zisa: Iga sibil on oma number, ja wäga mõnufaste wõib nende naal teada anda, kus pool keegi koht maa peal on. Waata näituseks 57-mes põhise laiuse siht ja 42-ne pikkuse siht; kus need risti kokku tulewad, seal punkti peal on Ria lin. — Laiuse-sihid nimetatakse kaa laiuse-kradideks, pikkuse-sihid kaa pikkuse-kradideks.

§ 6.

Rüüma ja sooja poolest on maa peal 5 tsooni:

1. Palaw tsoon on kabe pööri-sihi wahel ekwaatori ümber.

2 ja 3. Kaks küüma tsooni; teine põhjapooluse ümber põhifest polaar-sihist saadit; teine lõuna-pooluse ümber lõuna polaar-sihist saadit.

4 ja 5. Kaks parajat tsooni; teine põhise, teine lõuna poolkera peal, kumbki pööri-sihi ja polaar-sihi wahel.

Zisa: Palaw tsoon (ehk troopi tsoon) kannab seda nime oma suure palawa pärast. Talwe asemel on seal üks ränk wihma aeg. Küümas tsoonides on lange pikk talw, lühike suwi. Parajas tsoonides üksi on täieste 4 aasta-aega: sügise ja kewade weel suwe ja talwe waheajal. — Mida palawam maa, seda rohkem puude ja **taimete seltsid** on sealt leida. Palawas tsoonis kasvawad kõige langemad ja kallimad wirtsid, wärwi- ja terwise-rohud. Küümas tsoonides ei kaswa muud kui sammel, kadakad ja krässid kased. — Parajas tsoonis kasvawad leiwawiskjad ja tarbepuud. — **Elajatega** on lugu kaa nõnda: ekwaatori poole on nende seltsid rohkem kui pooluste poole. Palawas tsoonis elawad kõige tigidamad kiskujad loomad (löwi, tiiger, krokodil, boa-us) ja kõige suurema kehaga elajad (eewelant, strausilind); aga kõige tarwilisemad koduloomad (hobune, eesel,

weiksed, lammas) on parajas tsoonides kodu. Kõige suuremad kalafeltsid on külmast tsoonidest leida (walaskala). Inimeste jalg ei ole (põhises) külmas tsoonis kaugemale saanud, kui 83-mast laiuise sibiiri saadik; seal on põline jää.

§ 7.

Kõik maakera pealne on muißt maa, muißt meri. Maad on aga 1 osa, merd ligi 3 osa. Maa on muißt madalmaa, muißt mägimaa. Mägimaast tõusewad kõrged mäetšad, mis saagedaste pilwetesše ulatawad. Meres on saari ja poolsaari. Jõed tulewad mägedest (ka järwedest ja soodest) ja jookšewad merde. (Jõe hallikas ja jõe suu).

Wiis maa-jagu on: Euroopa, Aasia, Aahwrika, ja weel: Ameerika ja Austraalia. Neid waata hoolega kaardist. Kaks wiimist maajagu nimetatakse ka üeks maailmaks. — Euroopa, otsekui keha palju liikmetega, on kõige enam mere lahtedest lõhkikistud ja rikas saardest ja poolsaardest. Teised maa-jaud on enamiste suured terwed maadükid.

Liisa: Maa-jagude suurus ja rahwa hulk:

Euroopa on 170,000 ruutpenniformat suur.

Aasia on umbes 5 korda suurem kui Euroopa.

Ameerika on „ 4 „ „ „ „

Aahwrika on peale 3 „ „ „ „ „

Austraalia on natuke vähäm „ „ „ „ „

Rahwa hulgaga on üksna teine lugu:

Euroopas elab 300 miljonid inimesi.

Aasias on 2—3 korda rohkem inim. kui Euroopas.

Ameerikas on $\frac{1}{3}$ osa seda rahwast, mis „ „ „

Aahwrikas on $\frac{2}{3}$ osa seda rahwast, mis Euroopas.
 Austraalias pole enam, kui 4 miljonid inimesi.

Kui läbisegamine arwame, siis on lugu nõnda, et

Euroopas	1	ruutwersta	peale	tuleb	34	inim.
Ausias	1	"	"	"	20	"
Ameerikas	1	"	"	"	2	"
Aahwrikas	1	"	"	"	7	"
Austraalias	2	"	"	"	1	"

§ 8.

Wiis Dokeani eht suurt mere-jagu on:

1. Põhja-Jeämeri on põhja-pooluse ümber ja põhise polaar-sihi wahel; puudub 3 maa-jausse.

2. Lõuna-Jeämeri on lõuna-pooluse ümber ja lõuna polaar-sihi wahel.

3. Suur Dokean eht Waike Dokean; Austraalia, Aasia ja Ameerika wahel. Siit wiib Beeringi merekitsus Põhja-Jeämerde.

Lisa: Siin on Aasia ranna poole Suure Dokeani jaud: Beeringi meri, Dhotski m., Jaapani m. ja Hiina meri.

4. Atlanti Dokean; Ameerika, Euroopa ja Aahwrika wahel.

Lisa: Atlanti Dokeani jaud on: Wahemeri, Põhja eht Saks m., Länne eht Balti meri.

5. India Dokean; Aahwrika, Aasia ja Austraalia wahel.

Lisa: India Dokeani jaud on: Bengaalia laht, Persia meri, Punane meri.

Lisa: Mere sügawus on mitmesugune, kõige suurem Atlanti Dokeanis, kus mõni koht peale 40,000 jalga (umbes 12 wersta) sügaw. Meie Lännemere keskmine sügawus on 200 jalga; üks koht on kaa 900 jalg.

fügew. — Mere pinnas tõusewad tuulest **laened**; ookeanis on laened wahest peale 40 jalga kõrged. Suure mere peal on weel teist korralist weeliikumist, sest seal tõuseb wesi laks korda pääwas (**mere tõus**) ja alaneb korra pärast laks korda pääwas (**mere mõõn**) iga 6 tunniga. Arwatakse, et kuu ja päikese külgetõmbaw jõud seda teeb. — Peale seda on merel oma **mere-wind** sees, kus wesi nagu jões woolab. Mõni merewoog käib ekwaatorist pooluse (palawast külma kohta) poole; se toob enese kaasas sinna, kus lähäb, soojemat ilma (Islandi saar; Skandinaawia lääne rand). Mõni merewoog käib poolusest ekwaatori poole; se jahutab siis palawaid kohte.

§ 9.

Ülepea elab maa peal inimesi ligi 1400 milj. ja neid on 5 inimese-seltsi.

1. Kaukaasia selts walge ihu karwaga. Selle seltsi kodumaa on: Euroopa, lääne Aasia, Põhja-Ameerika.

2. Mongooli selts kollakat (nisu) karwa; Aasia.

3. Etioopi ehk neegri selts, musta karwa; elab Aahwikas, kaa Austraalias.

4. Malaia selts, pruuni karwa; iddalauna Aasia ja saarte peal Austraalia poole.

5. Ameerika selts, punast (wase) karwa; Ameerikas.

Elis: Kaukaasia ja Mongooli seltsi rahwast on kõige rohkem; Malaia ja Ameerika seltsi on wähä. —

Usu poolest on kõik se rahwas: 1. **ristirahwas** (muist ewangeli, muist katoliku ja wene usko) 370 milj. 2. **juudid**, kes iga maailma jaus, 7 milj. 3. **muhameti** usku (islami usku) 160 milj. 4. **paga-**

nad, kõige enam Aasias ja Aahwrikas, agga Iaa Euroopas; umbes 800 milj.

§ 10.

Meeletuletamiseks üht ja teist.

1. Näita taahwli peal kriipsudega, kuidas taewa-kaared käiwad. 2. Mitmesugused on tähed? 3. Planeetide liikumine. 4. Mis on ekwaator? poolus? tsoon? 5. Kuu liikumine. 6. Mis on pöörisihid ja kus? 7. Mis on maatelg? 8. Kui kangel on päike maailma kerast? 9. Mittu planeeti on? 10. Mis on polaar-sihid ja kus? 11. Millal on kõige pittem päaw? 12. Millal on talwe hakatus? 13. Komeetid. 14. Öö ja päaw. 15. Mis maajagudesse puudub ekwaator? 16. Millal hakkab kewade? 17. Kus lähawad maa-jaud teine teisega kokku? 18. Mis maajagudesse puudub Põhja-Teämeri? 19. Kus lähawad ookeanid teine teisega kokku? 20. Mis ookeanidesse puudub Aasia? 21. Kus elab Malaisia seltsi, kus Kaukasia j. m. seltsi rahwas? 22. Mis tsoonidesse pundub Austraalia? Euroopa j. t.? 23. Mis seltsi on rahwas Euroopas? Aasias? j. t. 24. Palju on ristirahwast maa peal? palju paganaid? ja kus? 25. Mis on aasta?

26. Mis planeet on päikesele kõige ligem? mis planeet kõige kaugemal ära? 27. Kus on 4 aastaaega, kus vähäm? 28. Millal on ööl ja päawal üks pitkus? 29. Otsi kaardist, mis laius- ja pikkuse sihtide alla jääb Tartulin? Berliin? Pariis? j. t. 30. Euroopa ja Aasia suurus teine teise wastu ärwata. 31. Mis on meridiaanid? 32. Kui suur on kuu ja kui kaugel? 33. Mis tead mere woogudest? 34. Maailma ringmõõt. 35. Iisa-päaw. 36. Mere sügawus. 37. Mis on noor kuu? 38. Kui pikk on maatelg? 39. Tsoonid ja elajad. 40. Kuu warjutamine. 41. Külgetõmbaw jõud; kus on? mis teeb ta? 42. Pääwa warjutamine. 43. Horitsont. 44. Tsoonid ja taimete seltsid. 45. Mere mõõn. 46. Ookeanide jaud.

Teine jagu.

Õpetus maailma jagudest.

I. Euroopa.

§ 11.

Euroopa, enamiste parajas tsoonis, on 170,000 ruutpennikoormat suur, ja seal elab 300 milj. inimesi.

Piired: Põhja pool Teämeri, Balge merega. Länne pool Atlanti ookean, ja selle külles Põhja- ehk Saksa-meri, kust 3 merekit-sust (Daani väin ehk Sunt, suur Belt ja weike Belt) wiivad Länne- ehk Balti-merde (Ria-, Soome- ja Botnilahtedega) Põhja merest länne poole on Kalää kitsus (kirjutatakse Kalais), Inglis kanaal ja Biskaaja laht. Lõuna pool Wahemer, kus need jaud: Gibraltari mere-kit-sus, Adria meri, Arhipeelagi meri (wasta Aasiat); siit wiib Dardanelli kitsus Marmora merde; sealt Konstantinoopoli kitsus (Bosporus) Musta merde; siit Kertsfi kitsus Ajasowi merde. Sealt edasi on Euroopa piireks Kaukaasia mäed ja Kaspia meri. Ida poole on Uraali jõgi ja Uraali mäed Euroopa ja Aasia wahel.

§ 12.

Käi weel kord kaardi peal ümber Euroopa, põhja poolt hakates, siis tulewad kätte:

Poolsaared: Koola poolsaar; Skandinaa-wia p. (Rootsi-Norra); Jüüti p. (Daani); Pire-nee (Hispaania) p.; Appeniini (Itaalia) p.;

Balkani p.; Krimmi poolsaar (Peeretoppi maakitsusega).

Saared: põhjapool Noowaja=semlja saar; Iislandi s.; 2 Inglis saart: Suur=Britannia ja Irlandi s. Länne meres Seelandi s., Wüünen s.; Saaremaa, Hiomaa. Wahemeres Sardiinia s.; Korsika s.; Sitsiilia s.; Malta s.; Joonia saared; Kandia ehk Kreetta saar.

§ 13.

Euroopas on rohkem madalat kui mägist maad. Madalmaad on enam ida ja põhja pool; mäed enam lõuna ja lääne pool.

Rõige tähtsamad mäed on Euroopa südamis Alpid, kelle otsad ligi 15,000 jalga merepinnast kõrged on. — Alpidest põhja poole on Saksa mäed, lääne poole Prantsuse mäed, ida poole Karpaati mäed, idalõuna poole Balkani mäed, lõuna poole Appeniini mäed.

Isepäinid on weel Pireneei mäed (Biskaaja lahe ja Wahemere wahel), Skandinaawia mäed (Atlanti ookeani ja Baltimere wahel), Uraali mäed (Euroopa ja Aasia wahel). — Saarte peal on weel: Suures Britannias Shotti mäed. Wulkaanid ehk tulepurstejad mäed on: Iislandi saare peal Hekla; Sitsiilia saare peal Etna; Appeniini poolsaare peal Wefuwi mägi.

Suuremad madalmaad Euroopas on: Wene madalm.; Saksa m.; Prantsuse m.; Ungria mad. (Karpaati mägedest lõunapool).

Lisa: Keskimeses Alpides on Montblangi mäeots, 14,800 jalga kõrge. Muidu on mäeotsad Pireneei mägedes 11 tuh. jalga; Karpaati, Appeniini, Balkani ja Skandinaavia mägedes 8 tuh. jalga; Saksa, Prantsuse ja Uraali mägedes 5 tuh. jalga kõrged. — Wene madalmaast käiwad 2 seljandiku põigiti läbi: teine Uraali-Karpaati seljandik, teine Uraali-Balti seljandik Waldai mägedega, mis 1000 jalga kõrged. — Meie kiriku tornide kõrgus pole midagi kõrge mägede wastu: Tallinna Olewiste kiriku torn on 438 jalga kõrge; aga 34 nisugust torni saagu üks teise otsa pandub, siis wast on Montblangi kõrgus käes. — Mittu meie oma kiriku torni lähäks tarwis? —

§ 14.

Euroopa jõed ja järwed on need:

Põhja jäämerde jooksewad **Petssoora jõg.**, **Dwiina jõg.**

(Pane aga tähele, et kaardi peal näidates ikka jõe hallitast peale hakkad jõe suuni. — Parem pool jõe on ikka se, mis sul siis paremat kät on, kui seisad filmad wasta jõe suud. Pöörad sa filmad wasta jõe hallikat, siis on parem pool jõe sinul pahemat kät.)

Länne merde: Tornea jõgi (Skandinaavia rajal). Neewa jõg. tuleb Laadoga järwest. Aga Laadoga järw wõtab kolm jõe wastu: Swir jõg. Donega järwest, Wolhow jõg. Ilmeni järwest ja Woksen jõg. Saima järwest. — Länne merde weel: Narowwa jõgi Peipse järwest, kelle sisse Gma jõgi Wirtsjärwest jookseb; Düüna jõgi (Waldai mägedest); Niimen ehk Meemel jõg; Weiksel jõg.; Doder jõgi. (Wiimist 2 Karpaati mägedest.)

Saksa merde jooksewad: Elbe jõgi; Weeser j.; Rhein j., suuruse poolest 3-mas jõgi Euroopas, tuleb Alpidest ja jookseb Boodeni järvest läbi; Themse jõgi Suures Britannias.

Atlanti merde (ja Inglis kanaali) jooksewad: Seine jõgi (kirjutatakse prantsuse wiisi Seine); Loare jõg. (kirj. Loire); Garonne jõg.; Dueero jõg.; Taaho jõg (kirj. Tajo).

Waher merde jooksewad: Gebro jõg.; Rhoone jõg. (tuleb Alpidest); Tiiberi jõg.; Poos jõg (Adria merde).

Musta merde jooksewad: Doonau jõgi, tuleb Saksa mägimaast, suuruse poolest teine jõgi Euroopas; Dnjestri jõg.; Dnjepri jõg. (tuleb Waldai mägedest ja temal on par. kät Bereefina jõearu).

Uasowi merde: Donni jõgi.

Kaspia merde: Wolga jõgi, tuleb Waldai mägedest, on suuruse poolest esimene jõgi Euroopas, 3300 wersta pikk, ja tema jõearud on par. kät Oka jõg., pahem. kät Kamaa jõg.; Uraali jõgi.

§ 15.

Euroopas on paras kliima, ehk parajad ilmad külma ja sooja poolest. Paras kliima on rahwa ihu ja waimu kosumiseks kõige tulusam.

Uisa: Kliima on Euroopas pehmem kui Aasias ja Ameerikas nendesama laiuise sihtide al. Aga idapoolses Euroopas (Wenemaal) on kül soojad suwed, aga palju külmemad talwed, kui lännepoolses Euroopas kus merewoogude õhk ilma sojendab.

Rahwas (300 milj.) elab Euroopas mõnes kohas tihimine, mõnes kohas arvemine.

Süda-Euroopas kõige tihimine, seal tuleb 1 ruutwersta peale 180 inim.; kõige arvemine idapoolses Euroopas (Benemaal), sest seal tuleb 1 ruutwersta peale 14 inim. (13 korda vähäm).

Uju poolest on kaks osa rahwast Rooma ehk katoliku usku, kolmas osa ewangeli (lutte-ruse ja kalwiini usku), neljas osa wene usku (kreeka usku).

Euroopa rahwas on Kaukaasia inimese-
feltsi (§ 9.). Seal on weel kõige tähtsamad
sugufeltsid need:

1. Germaanid (Saksa-, Inglis-, Rootsi-rahwas ja muud).
2. Romaanid (Prantsuse-, Itaalia-, Hispaania rahw. j. m.)
3. Slaawid (Wene-, Pohla-rahwas ja muud.)
4. Madtsiaarid (Ungria-, Soome-, Eesti-rahwas j. m.)
5. Pitaawid (Rätti-rahwas j. m.) ja mõned muud weel.

§ 16.

Euroopa riigid.

Maakaardist waata truuwiste, kus need riigid on ja kuidas nende piired käiwad.

A. Idapoolses Euroopas on 1 riik: Wene keisririik.

B. Keskmisses Euroopas on 6 riiki: Saksa keisririik (kus 26 osariiki ühes on; kõige suu-

rem Preussi kuningriik); Austro-Ungria keisri-riik; Sweitsi wabatriik; Hollandi kun.; Belgia kun.; Prantsuse riik (nüüd wabatriik).

D. Põhises Euroopas on 3 riiki: Rootsi-Norra kuningriik; Daani kun.; Inglis kun.

E. Lõunapoolses Euroopas on 5 riiki: Hispaania kuningriik; Portugaalia kun.; Itaalia kun.; Kreeka kun.; Türgi keisririik.

Katsu, et neid riikisid selgeste oskad kaardi peal näidata!!

§ 17.

Lisa 1. Euroopa riikide suurus.

Wene riik Euroopas on 1 tuhat wähiin kui **100,000 ruutpennifoormat** suur.

Rootsi-Norra riik	14,000 ruutp.	on 7=mes osa	} W e n e r i i k i .
Austro-Ungria „	11,000 „	} 10=nes osa	
Saksa „	10,000 „		
Prantsuse „	9,500 „		
Hispaania „	9,000 „	} 17=nes osa	
Preussi „	6,400 „		
Türgi „	6,200 „		
Inglis „	5,700 „		
Itaalia „	5,400 „		

Need 3 kubermangu, kus meie elame (**Gesti-, Liivi- ja Kuura-kub.**) on ühtekokku 1700 ruutpennifoormat suured. Aga nende wastu:

Daani riik oma

Islandi saarega 2600 ruutp. ei olegi pool suurem.

Portugalia riik . . 1700 „ on niisama suur.

Kreeka „ . . 900 „ on nii suur kui Liivi kubermang.

Sweitsi „ . . 700 „ } on ühtekokku nii suured kui meie 3 kubermangu.

Hollandi „ . . 600 „

Belgia „ . . 500 „

Lisa 2. Euroopa riikide rahvahulk.

Wene riigis on	72 milj. in.	Wähäm kui	10 miljon.
Saksa	" " 40 " "	Rootsi-Norra riigis on	6 milj. in.
Prantsuse	" " 36 " "	Belgia riigis on	5 milj. in.
Austro-Ungar.	" " 35 " "	Portugalia r.	" 4 " "
Inglis riigis	" 30 " "	Hollandi r. ligi	4 " "
Staalia	" " 26 " "	Sweitsi r. on ligi	2 ¹ / ₂ " "
Preussi	" " 23 " "	Daani r. on ligi	2 " "
Hispaania	" " 16 " "	Kreeka r. on ligi	1 ¹ / ₂ " "
Türgi	" " 10 " "		

Nüüd waata, kuidas mõni riik suur on, aga vähä inimesi elab sees; ja mõni on hoopis weikene, aga väga perekas. Pane wastamisi: Wene riik Saksa riigiga; Rootsi-Norra riik Belgiaga ja nõnda muid teisi weel. — Arwa ka meie 3 kubermangu, Cesti-, Liivi ja Ruumamaa (kus ligi 2 milj. inim. elab), Belgia, Hollandi ja Sweitsi wastu! —

A. Idapoolne Euroopa.

Wene keisririik.

§ 18.

Wene riik Euroopa maal on 99,000 ruutp. suur (enam kui pool Euroopa). Aga se on wast üks osa, ja ligi 3 nii suur osa on weel Aasias; nõnda et Weneriigi järel ülepea kues osa maailma maad on, ja 16-nes osa kõit maailma rahwast. Siin räägime sest Wene-maast, mis Euroopas on. Se pudub nelja merde; — nimeta neid! Muida on Wenemaa piired enamiste wasta muid riiksid. — Näita ja nimeta piired!

Benemaa jõed on kalu täis ja suured, et enamiste laewu kannawad. Näita jõed! näita kaa järwed! Maa on madal, mägesid wähä. Kus on mäed? (waata § 11—14).

Benemaa kliima (§ 15) põle ühesugune; ja kuidas ilmad, nõnda on taimete kasu. Põhjapool rannas on kange külmaga maa (samblisood) enamiste külmand; sealt lõuna poole on palju metsa. Keskmisel Benemaal on rohkeste haritawat maad, muist liiwasem ja lahjem, muist kaa ma must muldmaa, mis tänini ilma rammuta wilja pidi kandma, aga nüüd lahjemaks hakkab minema. Seal wõib pääwa otsa kääta, ilma et film kiwi näeb. Võnnapoolne Benemaa on enamiste lage kuiw karjamaa, wenekeele steppimaa; seal peetakse palju lojuskid, hobuskid ja lambaid. Kaspia mere poole on palju soola-järwi, kust suurt Benemaad soolaga täidetakse. Musta mere ääres siginewad sooja maa kasud (wiinapuu, õlipuu).

Need kaubad, mis kõige enam wõõra maa-desse wiatakse, on: wili, linad ja nende seeme, kanepid, willad, looma nahad, rasw; põhjapool kaa puu. Mereäärdses sadamatesse weetakse kaupa raudteede ja jõgede peal. Jõgede wahekohtadesse on suured kanaalid (jõe moodi kraawid) kaewatud; nende abiga sünnib wet mõõda kääta Länne merest Kaspia ja Musta merde ja Walgest merest Kaspia merde. — Keskmisel Uraali mägedes kaewatakse maa seest palju kalid kiwa, ja mis weel kallim on, otsate palju

rauda, kulda, wäsk ja muid metallisid. Eõuna-
pool Wenemaal leitakse maa seest kaa palju
kivisüsi masinate kütmiseks; ja sest on suur
kasu, sest et metsapuudus seal ikka enam tüli teeb.

Rahwast elab Wenemaal 71 miljon. hinge,
ja on wäga mitmet sugu: kõige enam on We-
nelasi. Nende hulgas ja nende kõrwas weel
Saksa-, Pohla-, Soome-, Gesti-, Lätti-, Tatra-,
Juudi-rahwast ja palju muid, kellel igaühel oma
keelemurre. — Et rahwas Wenemaal pakfult
ei ela, waata § 15; kõige arwemine elab põhja-
pool, kõige pakfemine musta mulla maal. —
Uju poolest on Wenelased wene ehk kreeka usku;
Saksa-, Soome-, Gesti-, Lätti-rahwas ewangeli-
lutteruse usku; Pohla rahwas rooma usku;
Tatra rahwas Muhameti segast usku; peale
seda on Wene maal 150,000 paganaid. Wene
Aasias on weel palju rohkem paganaid.

§ 19.

Kõik Euroopa Wenemaa jaotatakse 68 ku-
bermanguks, kelle üle kubernerid walitsewad ja
enamiste on iga kubermangul tema pealinna
nimi (nii kui: Tuula kubermangul on Tuula
lin pealinnaks, ja nõnda edasi).

Lisa: Kui mittu kubermangu suuremaks maa-
konnaks ühte arwata, siis jagatakse wahest Wenemaad
kaa **S maakonnaks**. Need on: Suur Wenemaa
(põhjust Wenemaa südamesse); Ida Wenemaa (kestmi-
sest Uraalist Kaspia mere juure); Eõuna (Uus) Wene-
maa (Musta mere ääres); Weike Wenemaa (sealt wäha
põhja poole); Väanne Wenemaa; ja selle kõrwas Pohlamaa;
Vänne mereäärne Wenemaa (mõõda Vännemere randa).

Aga meie arwame kubermangusid maade ja rahwa elamise järel maakondadeks ühte, tuida iseenesest ühte lähäwad. Siis tuleb **10 jagu** tähele panna: 1) Põhja Wenemaa; 2) Waldai mägimaa; 3) Länne madalma; 4) Süda Wenemaa; 5) Uraali mägimaa; 6) Mustamulla maa; 7) Steppide maa; 8) Põhla maa; 9) Soome maa; 10) Balti- mere kubermangud. Mis iga jau tähtsamad asjad, mis kubermangud ja linnad seal on, seda hakkame nüüd õppima.

§ 20.

1) Põhja Wenemaa.

Siin on 4 kubermangu: **Peeterburi-, Oloonetji-, Arhangelski- ja Wologda kub.** — Samblihood (tundrad) ja metsad kattawad maad; põlluharimist on wähä, suuremat kasu saadab linnujahht ja kalapüüd. Roduloomaks on põhjapool koer ja iseäranis põhjapõdr, mis samblist elab, weuloomaks pruugitakse ja oma liha, naha ja piima läbi wäga kasulik on.

Linnad: **Peeterburg**, Neewa jõe ääres; 670,000 inimestega; keisri elu koht ehk reesidentklin; kõige esimene mereäärne kaubolin Weneriigis; palju wabrikutega; suur kool Keiser Peeter I asutas seda aastal 1703.

Kroonstati lin kaitseb oma kantsidega pealinna ja on sõalaewade sadam.

Narwa lin; muišt Peeterburi, muišt Eestimaa kubermangus. Narwowa jõe joa-riinka juures on seal 3 suurt wabrikut (lõuendi, kalewi ja pormwilla wabr.). — **Arhangelsk** on kaubalin Walge mere ääres.

2) **Waldai mägimaa.**

Siin on kaa 4 kuberm.: **Nowgoroti, Tweri, Pihkwa** (Pskowi), **Smolenski** kub. — **Metsi** ja järwi on siin rohkeste, põllumaa pole hea.

Linnad: (Suur-) **Nowgorod**, Ilmeni järwe ligidal. Siin linnas elas Riurik, Wene riigi asutaja (aastal 862). Lin on wana kuulus kaubalin. **Twer** (30,000 inim.) kus kaa Wolga jõe aurulaewad käiwad. — **Pihkwa**, lõunapool Peipse järwe.

3) **Länne madalmaa,** kus 7 kuberm. on: **Kowno, Wilna, Grodno, Witebsk, Mohilew, Minsk** ja **Polinia** kub. Siit käiwad 2 jõge, Niimen ja Dnjepr, läbi; maa on madal, muist hea põllumaa, aga wäga palju on soomaad, kus rohkeste metsjad peal. Sellepärast kaupleb rahwas puu ja tõrwaga. Linnades ja külates elab siin palju Juudi rahwast.

Linnasid on siin mittu ja suuri; kõige suurem on **Wilna** lin (80,000 in.). — **Düünaburg** on kindel lin Düüna jõe ääres Rja- ja Kuuramaa raja ligi.

§ 21.

4) **Süda Wenemaal** on 9 kuberm.: **Moskwa, Wladiimir, Jaa-roslaw, Kastromaa, Nishni-Nowgorod, Kasan, Tuula, Kalunga** ja **Rjasan**. — Enne oli siin palju metsi, nüüd wähä; maad on terved ja rahwas suwel enamiste kottu ära, eemalt tööd otsimas. Sellepärast on põllu-

harimine waene. Aga waabrikud on siin ditsemas, kus riet, raudasju, nahk wärkišid, kũindlaid, paberit, kiwiriistu ja muud walmistatakse. Kasaani kubermangus elab kaa Tatra rahwas.

Linnad: Moskwa, wana pealin, suur kool; peale 600,000 inim. Waabrikute ja kauplemise poolest on Moskwa kõige ülem lin. Mägimise wäärt on wanaegne, kindla müüribega Kremli kants aastal 1812, kui Prantsuse keiser Napooleon I seal käis, põles Moskwa lin ära. — **Kuibinšk** Wolga ääres, kaubalin. — **Nižni-Nowgorod** (40,000 inim.) seal kus Oka ja Wolga jõed ühte jooksewad. Siin on iga sügise suur laat, kus 200,000 inim. kofku tuleb. — **Rasan** (70,000 in.) waabrikud; suur kool.

5) Uraali mägimaa.

Siin on 4 kuberm.: **Wjatka, Perm, Uhwaa** ja **Dorenburgi** kub. — Segamini on sest maakonnast mägesid, lagendikusi, metsi, foodusi, wiljamaad leida. Kauplemist on kõige enam rauda ja wasega ja muunde metallidega, mis mägedest kaewatakse, kaa soola ja puuga. Wenerahwa kõrwas elawad siin Tatrak, Baskiirid ja muud rahwaseltsid. Siit lähäb tee Siberi maale.

Tähtsamad linnad on kuberm. pealinnad, kellel needsamad nimed on, ja kus palju raud- ja waskasju walmistatakse. (Siberi raud.)

§ 22.

6) Mustamulla maa.

Ses jaus on 11 kuberm.: **Rijew, Poltaawa, Tserniigow, Hartow** (need 4

kub. nimetatakse ka **Weite Wenemaaks**), **Po-
doolia**, **Kurst**, **Orel**, **Waroonesh**, **Tam-
bow**, **Penja** ja **Simbirsk**. — Kaks jõe,
Dnjepr ja Dnestr, jooksewad siin; maa on
täis hea wiljamaa, ja selle läbi on need ku-
bermangud Wenemaa ja wõdra maade wiljaait.
Waabrikuid pole palju, aga põllu harimine ja
loomakas watamine on ülem asi. Wiljast ae-
takse siin palju wiina, runklidest (nairiseltsi) te-
hakse subkurt.

Linnad: **Kijew** (75,000 in.), kants; suur
kool; kaubalin. — **Voltaawa**, kus Peeter I Rootsi
kuninga Kaarli XII ärawõitis aastal 1709. **Sarkow**,
kuulus laadakoht; suur kool.

7) Steppide maa.

Siin on 8 kuberm.: **Bessaraabia**, **Her-
son**, **Tawritski** (Krimmi), **Jekateriino-
flaw**, **Astrahan**, **Saraatow**, **Samaara**
(muist Saraatowi ja Samaara kuberm. on
mustamulla maa) ja **Doni-kasjakate** maa-
kond. Lage steppi maa, kus pole metsa ega
palju wet, kolwab muist karjamaaks, agga on
muist üsna kolwatu, ja tihti teewad põud, rohu-
tirtsud ja hiired suurt kahju. Krimmi poolsaare
lõunapoolsed kaldud on wäga ilusad, seal on
ka keisri lossid. Rahwas, kelle hulgas palju
Saksamaalt sissetulnud kolonistid, ja palju Kreeka
ja Armeenia rahwast on, elab hooste, lojuste
ja lammaste kaswatamisest.

Linnad: **Kiishinew** (peale 100,000 inim.),
seal ümberkaudu kaswatatakse rohkesti wiinapuid ja tu-

basat. — **Odesa** (120,000 inim.) sai aastal 1793 asutatud; on Weneriigi teine merekauba lin (nisud ja willad). Seal on kaa suur kool. — **Nikolaajew** sõalaewade sadam. — **Sewastoopol** Krimmis, kants; sai 1855 sõas ärakäwitatud. — **Astrahan** Wolga jõe suus saare peal; kaubalin, rohke kalapüüga. — **Saraatow**, Wolga ääres (90,000 inim.) waabrikud; soola ja wilja kauplemine.

§ 23.

8) Pohla maa.

Pohla maa on oma 10 kubermanguga Weikseli jõe ääres ja rajad käiwad wasta Preussi ja Austria riiki. Maa on enamiste madal, ja kül ei ole metsadest ega soodest puudu, aga siiski on siin kaa rohkeste head maad. Waabrikuid (kalew, nahk, suhkur) on palju, kauplemine wõõra maadega on suur. Mäggedest kaewatakse rauda ja kiviisüsi.

Linnadest on kõige kuulsam: pealin **Warsaawi** (250,000 inim.) Weikseli jõe ääres, kaubalin; waabrikud; suur kool. Seal juures **Praaga**, kants.

Pohlamaa kubermangud on need: Warsawi, Plotski, Kaalis, Pjotrkow, Raadom, Kjeltsje, Pjublin, Sjedlets, Lomfa ja Suuwalki.

9) Soomemaa.

Se on peaaegu 4 korda suurem, kui Gesti-, Liwi- ja Kuuramaa ühtekokku. Ta on üks õrge kaljupealne maa, rikas järwedest (Saima j., Enare j.), soodest ja metsadest; aga kus sünnib, seal haritakse põldu suure hoolega, et kül warane külmi sagedaste põllumeest seal kurwastab. Rahwast elab Soomes (Soomlased, Roots-

lased, põhja pool Lappu rahvas) natuke vähäm, kui meie kolmes Balti kubermangus, ja palju elatawad ennast laewadega, Idunopool palju waabriku tööga. Soomlased on Gestlastega üht rahwa sugu, otsekui vennaksed. — Aastal 1809 sai Soomemaa Rootsi riigist lahti ja Wene riigi külge; ja nüüd on kõik se maa 8 kubermanguks (ehk lääniks) ärajautatud, keda suuremate linnade järel nimetatakse (Wiiborgi, Helsingi [ehk Niilandi], Aabo [ehk Turku], Waasa, Uuleaborgi, Sawastehuuksi, Mikeli ja Kuopio kuberm.).

Linnad: **Helsingi** (32,000 inim.), kus kindralkuberner elab; seal on suur kool, missiooni maja. Helsingi sadamat kaitseb **Weaborgi** kants, saarte peal. — **Wiiborgi** lin; seal tuleb üks kanaal Saima järwest Balti merde alla.

§ 24.

10) **Kahtimere kubermangud.**

Reid on 3 kubermangu: **Gesti**, **Piiwi** ja **Kuuramaa**, ühtekokku 1687 ruutpen. ehk peale 82,000 ruutwersta suured; ja siin on wasta Soome lahte meie kodumaa. Näita kaardi peal ja nimeta nende 3 kubermangu rajad, 1) kolmel kuberm. ülepea, 2) igapääl kuberm. isepäinis.

Siin **Pigi** 2 miljon. inimesi on siin elamas. Põhja poole elab **Gesti** rahwas (740,000 inim.); Gestimaa kub. ja pool Piiwimaa kub. **Walga** linnast saadik on nende hooleks. **Eduna** poole elab **Lätti** rahwas (840,000 inim.), kes poolt

Liivimaa ja kõik Kuuramaad täidavad. Muidu elab siin veel Saksa- ja Wenerahwas; wähe- kaa on Juudi-rahwas ja Muslasi leida; aga Kuuramaal on weel sugu wana Liivi rahwa feltsi leida, ja Pittawi rahwas.

Kõik nende 3 kubermangu maakond on madalmaa, kus mõned seljandikut (Uraali-Balti seljandiku arud, 200—400 jalga kõrged) läbi käiwad; järwi on 1500, wähemaid jõgesid on palju. — Läge madalmaa juhatab iseenesest põllu tööle, ja se ongi siin kõige ülem rahwa toimendamise, nagu rannas kalapüüd (räimed, kilud, kammeljad) ja laewareisud. Ometi on Liivi- ja Kuurarand laewa ehitamise ja purje- tamisega enam edasi jõudnud, kui Gestimaal rand.

Lisa: Aastal 1159 leidsiwad kaupmehed Saksa- maalt esmalt meie maakonna. Siis ollid Eesti- ja Läti-rahwas alles paganad; aga aastal 1186 hakkati ristiusku kuulutama (rooma usku), ja pea pärast Martin Lutteruse õige usu üleswõtmist asus aastal **1523 ewangeli-lutteruse usk** meie maale. **Wene riigi alla** saiwad Eesti- ja Liiwimaa keisri Peetri I ajal, aastal 1710, aga Kuuramaa keisri prõua Katariina II walitsuse ajal aastal **1795**.

§ 25.

a. Gestimaal kubermang.

Se on 356 ruitpenn. suur 320,000 inimes- tega; palju on liiwakut ja paepealist maad, aga kõige wiljarikkam on idane pool.

Gestimaal on peale 200 järwe, nende hulgas ülem (ehk Järwetüla) järw Tallinna

juures. **Jõgedest** tuleb tähele panna: **Narrova jõgi**, **Jägala** (ehk **Jöelähtme**) jõgi, kellel kummalgi joarüngas 20 jalga kõrge; **Pirita j.**; **Keila j.**, kus joarüngas 18 jalga kõrge; **Kasfari j.** — **Kõigetõrgemad mäed** on: **Kellawere m.** ja **Emomägi** (540 jalga kõrge) **Wiru maal**. — **Saared**: **Prangli saar**; **Naisaar**, **Tallinna kohal**; 2 **Pakriisaart** ehk **Noogö**, **Paldiski kohal**; **Noarootsi s.**; **Hiorootsi** ehk **Wormsi s.**, **Haapsala kohal**; **Siomaa saar**, kus merekaljude peale palju laewu rikki lähäb.

Gestimaa jagatakse 4 kreisiks ehk **maakonnaks**:

1. **Harjumaa kreis**: Seal on **Tallin** (saksa keele **Reewal**) 32,000 inimestega; se lin on **Daani kuninga Waldemari II aastal 1228** asutatud, kuulus oma hea sadama pärast, kus sest ajast, kui raudtee **Paldiskist Peterburgi** ehitati, palju laewu käib. **Tallinnas** elab **Gestimaa kuberner**. **Saksa kirikutest** on tähtes **Olewiste kirik** oma kõrge torniga (§ 13); **maakirikuid** on 2: **Jaani** ja **Kaarli kirik**; **koolisid** on palju ja mitmesugusid. — **Paldiski lin** (600 inim.) väga hea sadamaga.

2. **Wirumaa kreis**: **Rakwere lin** (2700 in.), nii wana kui **Tallin**. — **Pontowa** ehk **Runda**, kust palju wilja laewadega ärawiakse. — **Jõhwi alew**, raudtee ääres **Narwa poole** (**Alutaguse maal**).

3. **Järvamaa kreis**: **Paide lin** (1700 in.), wäähä noorem kui **Tallin**.

4. **Lännemaa kreis**: **Haapsalu** lin (2200 in.), kus suwel palju haigid merewees läib. — **Pihula** alew.

Lisa: **Estimaal** on peale suuremaid (3 gimnaasiumi) koolisid weel **4 kreiskooli**, iga kreisis üks. **Maa wallakoolisid** on 500, kus 27000 last õppimas käiwad; **koolmeistrite koolisid** (seminaari) on 3 (Kuudal, Wisakus, Noarootsis). — **Maa kihelkondasi** on 48, nimelt: **Sarjumaal** 13: **Õvelähtme** (Randwere ja Pranglisaare tabelitega); **Süri**; **Sarju-Saani**; **Rose** (Toala tab.), **Kuusalu** (Koksa ja Leesi tab.); **Juuru**; **Keila**; **Sageri**; **Niissi**; **Kapla**; **Madise**; **Risti** (Roogõ saare tab.); **Paldiski** kihelkond. — **Wirumaal** on 11 kihelkonda: **Katwere**; **Halsjala** (Esku ja Wainupä tab.); **Weike Maarja**; **Saakubi**; **Kadrina** (Mlumäe tab.); **Simmuna**; **Nigula**; **Püganuse**; **Jõhwi** (Pühajõe tab.); **Waiwara** (Peetri tab.); **Wisaku** (Tudulinna tab.). — **Järwumaal** on 7 kihelkonda: **Ambla**; **Järwa-Saani**; **Maditse**; **Koeru**; **Peetri**; **Paide**; **Türi**. — **Lännemaal** on 17 kihelkonda: **Märjamaa**; **Kullamäe** (Piirsalu tab.); **Wigala**; **Wihsti**; **Pihula** (Kirewere tab.); — **Länne-Nigula**; **Karuse**; **Hanila** ja **Warbla**; **Haapsalu**; **Martna**; **Ridala**; — ja weel saarte peal: **Noarootsi** (Sutlepi, Rooslepi ja Odišholmi tab.); **Wormse**; **Pühalepa** (Kärtla, Paloküla ja Kärtla waabriku tabelid); **Keina** (Seeru tab.); **Koigi** (Kõppu tab.); **Emmaste** kihelkond.

§ 26.

b. **Piiwimaa kubermang**.

— **See** on 837 ruutpen. suur 1 miljoni inimestega; head põllumaad on rohkestes ja isearanis kaswatatakse palju linu.

Piiwimaal on peale 1000 järwe ja mittu suurt jõge: **Emajõgi** jookseb **Wirtsjärwest** läbi

Peipse järwe, kellega lõuna pool Pihkwa järw ühes seisab; Pernu jõgi hakkab Gestimaalt ja saab Willandi järwest wet lisaks; Sallatse jõgi tuleb Burtneki järwest; Koiva ehk Na jõgi; Diiina jõgi, 1000 wersta pitt, tuleb Waldai mägedest, on Riia linna juures 1000 sammulai, ja wõtab paremalt poolt Siiwimaa raja kohal Gwsti jõe wastu, mis Lubaani järwe we alla toob. Diiina jõe mööda tuleb alati hulk laewu Wenemaa kaubaga Riia linna.

Siiwimaal on kõrgemad seljandikud ja mäed, kui majal ümberkaudu. Kõige kõrgemad mäed on: Gaisemägi (Koiva ja Diiina wahel); Munamägi, ligi 1000 jalga kõrge, ja Wällamägi Rauga kihelkonnas; weike Munamägi, 770 jalga kõrge, Otepä kihelkonnas.

Saared: Saaremaa ja tema lõunapoolne poolsaar Sõrwemaa; Muhumaa saar, kellel ida pool Suur Wäin, ja länne pool Weike Wäin; Runosaar Riia lahes, kus Rootslasi elab.

Siiwimaal on 5 kreisi (Tartu, Pernu, Saaremaa, Wõnnu ja Riia kreis). Raks esimest ja kaks wiimist jagatakse weel igauks kahets maakonnaks, mis suuremate linnade nimed kannawad. Kolmes esimeses kreisis elab Gesti-, kahes wiimses Vätti-rahwas. Need on 820,000 ewangeli-lutteruse ja 150,000 Kreeka usku.

1. Tartu kreis: Tartu lin, kaunis lin Gma jõe ääres, oli esite aastal 1030 wene suurewürsti Jaaroslawi asutatud kants; nüüd elab seal 21,000 inimest. Tartu arwatakse

õdige wanema linna Viivimaal olema. Seal on suur kool (univertsitää), kus 700 noort meest õppimas on, olgu tohtriks, õpetajaks, kohtuwanemaks ehk muud. Tartus on kaa Gesti koolmeistrite seminaar, ja palju muid koolisid. Uus raudtee lähäb Tartust Paldiski raudteele wälja. — Wõru lin (2100 inim.), pole weel 100 aast. wana. — Peipse järwe juures on: Wõõbsu alew; Räppina lin, endine paberi wabrik; ja Mustwette alew.

2. **Pernu kreis**: Pernu lin (9200 inim.), Pernu jõe ääres, mere ligidal; suur kauplemine linadega. — Willandi lin (3000 inim.), järwe ääres; et maa siin hea on tähendab nimi „Willandi“ ehk wiljaanni maa. — Põltsamaa alew. — Lelle klaas waabrik.

3. **Saaremaa kreis** (3 saart): Auresaare lin (3100 inim.); seal käib palju haigid limas meres ujumas. — Saaremaal on kaa koolmeistrite kool Kaarma kihelkonnas.

Riisa: Kihelkonnad. Neid on **Tartu kreisis**, Tartu prauskonnas 9: Tartu-Maarja; Tartu-Petri; Maarja-Madleena (Brigitta kabel); Kodawere (Matstiwi kabel); Palamuse; Saijuse; Kurfi; Torma (Lohusu kabel); Alsi. Wõru prauskonnas 17: Wõru; Karola; Urwaste; Kambja; Dtepä; Rauge; Kanape; Hargla; Rannu; Rõngu; Wastfeliina; Räppina; Puhja; Wõnnu; Põlwa; Sangaste; Rõo kihelkond. — **Pernu kreisis**, Pernu prauskonnas 10: Pernu Eliisabethi; Testama; Wändra; Saarde; Jaakubi; Tori; Ademeste; Audru; Halliste-Karksi; Mihkli. — **Willandi prauskonnas** 9: Willandi linna; Willandi-Rõppu; Tarwastu; Paistu; Helme; Põltsamaa;

Pilistwere; Kolga-Jaani; Suure Jaani kihelkond. **Saaremaal 14:** Kuresaare; Anseküla; Kaarma; Jaama; Jaani; Karja; Kärla; Kihelkonna; Mustjala; Põidi; Püha; Waljala; Muhu; Runo kihelk. Ülepea **Rijamaal 59 Cesti kihelkonda.** Saaremaa fogudustel on aga ise piiskop.

Lättimaa kreisid Liwimaal on:

4. **Rija kreis:** Seal on Rija lin (102,000 inim.), aastal 1201 asutatud, 12 wersta Düüna jõe suust eemal; suur kauplemine wõõra maadega. Raks raudteed lähäwad siit wälja, teine Mitaawi linna, teine Düünaburgi kaudu Wenemaa poole. Rija linnas elab Balti kubermangude kindral-kuberneer ja Liwimaa kuberneer; seal on mitmesugusid koolisid; palju waabrikuid. — Sloki alew. — Dünnamünde on kants Düüna jõe suus. — **Wolmari lin** (2000 inim.), aastal 1219 asutatud, Koiva jõe ääres. — **Lemsali lin** (1400 inim.).

5. **Wõnu kreis:** Wõnu lin (3000 inim.), Koiva jõe ääres. — **Walga lin** (3500 inim.), Liwimaa kesk paigas.

Lisa: 1. Lättimaa kahes kreisis on weel 60 ewangeli-lutteruse usu kihelkonda: konda et neid Liwimaal ülepea 119 on, ise weel linna-fogudused.

2. Iga suuremas linnas on oma **kreiskool.** **Külakoolisid** on Liwimaal umbes 1000 (ise weel Saaremaa koolid) ja 38,000 last käib seal õppimas; kihelkonna (parohiaal) koolides käiwad 3000 last. Kihelkonna koolmeistrid õpetatakse Walga kõstri-koolis; Walgas on kaa Lätti killa-koolmeistrite, Tartus Cesti killa-koolmeistrite seeminaar.

§ 27.

d. Kuuramaa kubermang.

Se on 494 ruutpen. suur ja seal elab 575,000 hinge. Ilmad on siin pehmemad, kui Viivimaal ja palju on head põllumaad.

Suuri järwi pole Kuuramaal palju, aga 2 jõge pane tähele: Kuura-Na jõgi jookseb kest Kuuramaalt läbi ja nimetatakse oma suu poole, kus Düüna jõega ühes Riija lahte kallab, Bolderaa jõeks. Väanne poole on Windawi jõgi, weikese joa rünkaga. Sellesama jõe ääres on kaa Kuuramaa kõigetõrgemad mägestikud, kust head lubja- ja kipsi-kiwi murtakse. — Rahwa hulgas Kuuramaal elab väga rohkestest juutisi; sealt tulewad enamiste meie kaubajuu- did wälja.

Wiis kreisi on ses kubermangus tähele panna:

1. Miitawi kreis: Miitawi lin on Kuura-Na jõe ääres (23,000 inim.) kubermangu pea- lin, kus kuberneer elab. Raudtee läbi on Miitawi ja Riija linna wahel palju lühendatud. — Bauske lin (4000 inim.)

2. Selburgi kreis: Jakobstati lin (4200 inim.) ja Priidikstat, mõlemad Düüna jõe ääres.

3. Tukkumi kreis: Tukkumi lin (3400 inim.). Seal loode poole on väga ilus mä- gine maa.

4. Goldingi kreis: Goldingi lin (4600 inim.), Windawi jõe ääres. Seal ligidal ela-

wad ühed Vätti talumehed, kellel aastast 1312 tänapäevani mõnesugused ise õigused on; neid nimetatakse „Kuura kuningateks“. — **Winda** lin kaubalin mere ääres. Seal põhjapoolle on neeme ots **Doomesnes**, laewadele kardetaw koht.

5. **Gaasjenpoti kreis**: Gaasjenpoti lin. — Suurem on seal **Liibawi lin** (10,000 inim.). Ma sadama ja raudteega. — Poolangi alew on Preussi riigi raja peal.

Liisa: Nüüd oleme Wene riigi, nii palju ku Euroopas on, lõpetanud. Aga Wene keisri walitsuse al on **Uasia** maajaus weel: **Siberi**, **Kaukaasia** ja **Turkestani maa**.

§ 28.

Meeletuletamiseks üht ja teist.

1. Tee tahwli peale peast Wenemaa pilt! — kui walmis on, siis paranda maakaardi järele! 2. Wene riigi wana ja uus pealin; kus on need ja palju pered sees? 3. Mis jõed jooksewad Länne merde? 4. Niimeta kõige põhjapoolsam ja kõige lõunapoolsam lin Wenemaal. 5. Mitmes Euroopamaa osa on Wenemaa? 6. Kõige suurem jõgi; kus on tema hallikad? kus suu? 7. Mis lin on oma laadaga kuulus? 8. Waldai ja Uraali mägede kõrgus. 9. Wene riigi saared. 10. Mittu tubermangu on Wene riigis? 11. Wenemaa kliima ja muu Euroopa kliima. 12. Sadamad Länne mere rannas; Walge mere ja Musta ja Kaspia mere rannas. 13. Mis järwed ja jõed on Laadoga järwega ühes? 14. Mis jõed jooksewad Kaspia merde? 15. Mis kaubaasjad wiakse Wenemaalt wälja? 16. Kuspool on Wenemaal palju soosid? 17. Mis linnad on oma

waabrikute pärast tähtsad? 18. Musta mulla kubermangud? 19. Kantsi linnad. 20. Palju rahvast elab Wene riigis? palju ühe ruutwersta peal? (§ 15.) 21. Mõned linnad Wolga jõe ääres? 22. Steppimaa; kus? missugune? 23. Mis jõed jooksewad Musta merde? 24. Wene riigi suured koolid (universitäätid). 25. Mis kubermangud on wasta Musta merd? 26. Mitmes osa mailma maad on Wene riigi järel? ja mitmes osa mailma rahvast? 27. Sõjalaewa sadamad. 28. Mis jõgi käib Pohlamaalt läbi? 29. Mis jõed tõusewad Waldai mägedest? kuhu need jooksewad? 30. Pohlamaa pealin. 31. Mis jõgi jookseb Musta merde, ilma et Wenemaasse puudub? 32. Mis tead Soome maast ja rahvast öelda? — ja nõnda edasi.

Baltimere kubermangudest iseäranis weel:

33. Tee tahwi peale Cestimaa-, Viwimaa-, Kuuramaa-pilt peast! — paranda kaardi järele! 34. Palju rahvast elab siin? 35. Millal toodi risti usku? 36. Kui suur on se maakond? ja mis Euroopa riigid sünniwad suuruse poolest sinna kõrwa arwata (§ 17)? 37. Keisi Helsingi linnast pittki randa Viibawi linna; nimeta seal juures merelähed, jõed kelle suust mööda tuled, ja linnad. 38. Kui suur on Cesti rahwa hulk? 39. Millal said need kubermangud Wene walitsuse alla? 40. Cestimaa freisid ja suuremad linnad. 41. Viwimaa kauba sadamad. 42. Keisi maad mööda Narwast Windawi linna; mis jõgedest käid üle, mis linnadest läbi? 43. Saared. 44. Kuuramaa freisid. 45. Mõned Cestimaa sadamad. 46. Palju on järwi siin ülepea? palju Cesti-, palju Viwimaal? 47. Kolm kõige suuremat linna nimeta! palju on nende pered? 48. Kui wana on Tallin? 49. Millal wõeti siin ewang.-luteruse usku wastu? 50. Palju on Lätti-rahvast? 51. Kus on mägesid? kui kõrged? 52. Viwimaa freisid. 53. Kus on raudteed? 54. Kõigewanem lin. 55. Kuuramaa sadamad. 56. Võunapoolt põhja poole

minnes nimeta nende kubermangude jõed. 57. Arwa wastastiku Soomemaa suurust ja nende 3 kuberm. suurust; tee nõndasamuti rahwahulgaga! 58. Keisi wet mööda Wirtsjärwest Kronstati linna ja wet mööda sealt Suure Nowgoroti linna.

B. Keskmise Euroopa.

Saksa keisririik.

§ 29.

Aastal 1870 saiwad 26 osariiki Saksa keisririigiks ühte pandud ja Preussi kuningas Saksa keisriks seatud. Saksa keisririik on Euroopa südames. Näita kaardi peal ja nimeta Saksa riigi piired! Näita ja nimeta jõed, mis sealt läbi jooksewad! (§ 11—14.)

Rahvast elab Saksa-riigis palju ja paksult üheskous (§ 15). Need räägiwad saksa-keelt ja on lõunapoole enam katoliku (rooma) usku, põhjapoole enam ewangeli (lutteruse ja kalwiini) usku. Saksamaal hakkas Martin Lutterus usu puhastamise tööga peale. Koolitamise ja kõige tarkuse poolest on Saksa-rahwas kõige ülem, aga kaa käsi- ja waabrikutööde, põllu harimise, looma- ja metsakaswatamise ja kauplemise poolest ei ole nemad tagasi. Raudteesid on väga rohkeste.

Maa on põhjapool madal, lõunapool mägine; mäed on rikkad rauast, hõbedast ja muundest metallidest. Seal on kaa mittu hallikat, kelle wesi haigid parandab.

Kõige suuremad osariigid on need:

1. Preussi kuningriik, kelle pealin Berlin.
2. Sakseni kuningr., pealin Dreesden.
3. Baieri kuningr., pealin München.
4. Württembergi kuningr., pealin Stuttgart.
5. Elzas-Lotringi maal, mis hilja wast Prantsuse riigi käest ära- võideti, on Straasburgi lin, Rheini jõe kaldal.
6. Waata kaa Elbe jõe suu pool Hamburgi linna, mis oma laialt kauplemisega kuulsaks läinud, ja priilin ehk ise riik on.

Lisa: Saksa keisririigi 26 osariiki on suuruse poolest väga mitmesugused. **Preussi** riigi suurust waata § 17. **Sakseni** kuningr. on palju vähäm kui Eestimaa kuberm.; aga ses samas Saksenis elab 8 korda rohkem inimesi kui Eesti maal. — Ses ühes **Berlini linnas** elab peale 700,000 inim.; se on enam, kui 2 korda kõik Eestimaa rahwast arwata; ehk 23 korda rohkem, kui kõik Tallinna ja 33 korda rohkem, kui kõik Tartu linna rahwast. — Suuri linnasid, kelle sees peale 50,000 in. elab, on Saksa keisririigis 25 tükki.

§ 30.

Austro-Ungria keisririik.

Austria keisri walitsuse al on kaks riiki ühendatud: Austria keisrir. ja Ungria kuningr. Waata § 17 nende suurust. — Näita ja nimeta selle riigi piired, mäed ja suuremad jõed. (§ 11—14.)

Rahwas ses riigis on segamini Germaani (Saksa), Madõaari (Ungria) ja Slaawi suguseltsi, väga mitme keelemurrega; alam rahwas elab idapoolses jaus weel suure rumaluses.

Suurem hulk rahvast on katoliku usku, ja saab oma elamist põllutööst ja loomakasvatamisest, ka mäekaevandamisest; sest mägedest leitakse rohkesti kulda, hõbedat, tina, vaske ja soolakiwi. Austria pealin on Wiin, Ungria pealin Pest.

Lisa: Böömia maakonnas on veel suur lin **Praag**; Adria mere ääres kaubalin **Triest**.

§ 31.

Sweitsi wabatriik.

See on peaaegu nii suur, kui Siwimaa kuberm., seisab otsekui kants väga kõrge Alpi mägede peal teiste riikide wahel. Näita ja nimeta need riigid! Mägede peal on mõne suure jõe hallikad. Mis jõed? (§ 14.) Mäed wata § 13 ja lisa.

Rahwas on 2 osa Saksa-rahvast, 1 osa Prantsuse ja Itaalia rahvast, ja sedamööda on ka nende keele murred. Suurem jagu on ewangeli (kalwiini) usku, vähäm katoliiklased. Koolide eest peetakse väga hästi hoolt. — Et mägede peal head karjamaad on, siis on Sweitsi-maa loomadki illusad ja kuulsad; aga wilja ei kaswata se maa mite oma tarbekski. Palju elawad seal aina kätte tööga (riide kudumine, uuride ja juustu walmistamine).

Sweitsi wabatriigis on 22 kantonit ehk osariiki. Kuningat ei ole neil, waid rahwas walib enese seast ise oma ülema walitsuse liikmid. Pealin on Bern.

Zisa 1. Muud linnad, suuremad kui pealin, on veel: **Zsüürih** (kirjutatakse Zürich) ja **Genhw**, kumbki linna nime kandva järve ääres.

2. Rheini jõe ääres, Sveissi ja Austria wahel on üks weike **würstiriik**, **Zihtenstein**, hea mõisa suurune, aga ise riik.

§ 32.

Hollandi kuningriik.

Se on kõik üks madal maa, suure jõe suu ümber, mere ääres. — Mis jõgi? mis meri? Näita ja nimeta, mis riikide wasta piired käiwad!

Rahwas on Saksa rahwa sugu, ja keel saksa keele sarnane; enamiste on nemad ewangeli usku, ja kuulsad selle läbi, et wäga kanged töö ja puhtuse peale. Seal pruugitakse palju seepi, sest nad küüriwad ulitsaidki ja majade seinu. Et maa wäga madal on, siis ehitawad mere ääre suuri wallisid wee upputeise wastu ja teewad palju kraawisid maa kuivatamise pärast. Se on kõik kui ime asi näha. Metsa ei ole seal; looma kaswatamine, kauplemine, põllutöö, laewa ehitus ja kalapüüd (hollandi heringid) on se, mis ka elawad. Pealin on Amsterdam, suur kaubalin.

Zisa: Hollandi riigi järel on veel mittu saart Aasiamaa lõunapoolses otjas ja Ameerikas üks weike maakond ja mõned saared.

§ 33.

Belgia kuningriik.

Se oli enne Hollandi riigiga ühes. Pii-

reks on ühelt poolt meri, muidu wõõrad riigid. Näita ja nimeta neid!

Belgia on se maa, kus rahwas kõige enam pakil kous elab (läbisegamine 1 ruutwersta peal 200 inim.) Waata § 15 ja § 17. — Rahwas on Saksamaa-rahwa sugu, muist kaa Prantslased; usu poolest katoliiklased. — Belgia on hea wiljamaa ja hoolega haritud; aga lõuna poole on ta mägine ja sealt leitakse kiviisüsi ja rauda. Sestap on Belgias väga palju waa-brifuid ja raudteesid ja suur kauplemine.

Pealin on Brüssel.

Lisa 1. Pealinnas üksi elab nii palju rahwast, kui kõiges Eestimaa kubermangus. Suured waabriku liinad on weel: **Antwerpen, Gent ja Lüttih**, igäühes peale 100,000 inim.

2. Belgia, Saks ja Prantsuse riigi wahel on weel weike riik: **Luxsemburg**, ise walitsusega. Hollandi kuningas on selle riigi würst.

§ 34.

Prantsuse riik.

Enam kui pool seda maad on madalmaa. Kõik se maa seisab kahe mere wahel (mis mered?), muidu pündub teiste riikidesse; peale seda on weel Korsika saar selle riigi järel. Näita ja nimeta Prantsuse piired, mäed ja jõed! (§ 11—14.)

Rahwas räägib siin oma ise keelt ja on enamiste katoliku usku; koolitamise poolest on alam rahwas weel väga tagasi. Põlluharimine (nisu) on hea korra peal, ja maa on wägew

ning ilmad pehmed; wiina- ja wiljapuud kannavad uhket wilja ja lõunapoole kasvatatakse õlipuud ja sigitatakse siidi-ussi. Suba sest tuleb selle maale rikus, aga selle juure tuleb veel rahwa osawus kunstliku kätte- ja waabriku tööde peale ja nende laialt kauplemine. Rahju, et rahwas väga edew ja uhke on.

Prantsuse riik seisis 1870-ma aastani keisri (Napoleoni) walitsuse al, nüüd on ta priiriik, kelle üle rahwa walitud president walitseb.

Pealin on Pariis, ligi 2 miljoni inimes- tega. Ses ühes linnas nii palju rahwast, kui meie kolmes Balti kuberm. ühtekokku.

Lisa 1. Prantsuse maa on 86 kubermanguks ärajautatud, mis seal departemangideks nimetatakse. — Kõige suuremad linnad on weel: **Liong**, siidi waabrikutega, Rhoone jõe ääres. **Bordoo**, kaupleb joodawa wiinaga. **Marselj**, Bahemere ääres; esimene Prantsuse kaubasadam; ja muud teised weel. (Prantsuse keele kirjutatakse need nimed nõnda: Lyon, Bordeaux, Marseille.)

2. Teistes maajagudes on Prantsuse riigil weel mõned maakonnad, nii kui: **Ahwrikas** Afsiiri maa; **Astias** asutused Gesti- ja Taga-Indias; Ameerikas ja Austraalias mõned maakonnad ja saared.

§ 35.

D. Põhine Euroopa.

Kõik need 3 riiki siin (§ 16.) on pool- saared ehk saared. Rahwas on Germaanid (Saksamaa rahwa suguselti) ja iga riigis on

oma feelemurre, mis aga kõik saksa keelega ühesugused wõsud ühe kännu peal on.

Krootsi-Norra kuningriik.

Siin on ühe kuninga al kaks riiki Skandinaawia poolsaare peal, kus ühelt poolt aga maa, muidu meri igalt poolt piireks on. Näita ja nimeta piired!

Rahwas on luteruse usku ja elab suure maa kohta armemalt, kui muidu Euroopas, sest 8 inimest tuleb siin 1 ruutwersta peale. (Waata § 15.) Põhjapool elab Lappu rahwas, kes pöödra karjadesest waest wiisi elab.

Länne mere ääres on maa madal, wasta Atlanti ookeani tõuseb pikkamisi väga kõrgeks; seal (Norramaal) on kõik mererand kõrge kalju, täis merelaghti (wjordid) ja kaljusaari (stäärad). Gulk jõgesid jookseb Lännemerde, järwi on väga palju. — Ilmad on Atlanti mere ääres palju pehmemad kui idapoolses rannas (§ 8, lisa.) Wiljamaad on wähä ja rahwas elab kõige enam looma kaswatamisest, kalapüüst (heringid), laewa reisudest ja mäekaewandamisest (raud ja wass).

Krootsi pealin on Stokholm, kus kuningas elab; Norra pealin on Kristjaania.

Lisa 1. Lõunapoolses Krootsis on 3 järwe (Määleri-, Weeneri- ja Wetteri-järw), need on jõgede ja kanaalidega ühendatud ja nende landu sünnib wet mööda Länne merest Saksa merde minna. Länne meres on 2 Krootsi saart: Ölandi ja Gotlandi saar.

2. Rootsi riigi järel on tsestmises **Ameerikas** üks weike saar.

§ 36.

Daani kuningriik.

Se riik on kolmes jaus: 1) mandrimaa külles Jüüti poolsaare põhine ots, 2) sealt ida poole Länne mere saared: Seelandi saar, Wüünen saar, Laalandi saar ja muud. 3) ookeani saared: Waaröör saare-kobar ja Jslandi saar.

Rahwas on siin ewang.-lutteruse usku, elab põllu tööst, laewa reisivusest ja kalapüüdist. Länne mere saarte peal on kena wiljamaa.

Pealin on Kopenhaagen, Seelandi saare peal.

Isse lugu on ookeani saartega. Waaröör saared on suurem hulk tühjad kaljud. — Jslandi saar on suurem, kui Gesti-, Viivi- ja Kuuramaa ühtekokku; ta on mäGINE, mitme wulkaaniga (Sefla) ja ühe palawa wee hallikaga (Geiser hallikas). Ilmad ou seal külmad, nõnda et wilja ei kaswa. Karjamaad (lamastele) ja meri on rahwa põllud.

Lisa: Daani riigi järel on Ameerikas **Gröönlandi maa** ja mõned weikesed saared.

§ 37.

Inglis ehk Britannia riik.

Raardi pealt leiad siin 2 suuremat saart (Suur-Britannia ja Jrlandi saar) mitme wä-

häma saarega. Näita ja nimeta mered ümber-
ringi! Wata § 11—17.

Rahwas on Suures Britannias ewangeli-
usku, Irlandi saares katoliku usku. — Kaks
asja on, kelle poolest Inglise lapsed kõikidest üle on:
1) nende laewade tallitus ning otsata kauple-
mine, 2) nende waabriku tööd (raudriistad;
poomwillane ja willane lõng ja rie). Aga kaa
nende kalapüüd on väga suur; ja põllutööd ja
loomade kasvatamist sünnib igaihele sealt õp-
pima minna. Kuulsad asjad on kaa inglis-
kiwisööd ja inglis raud.

Maad on lääne poole mägisem, ida poole
madalam; aga rannas on igal pool palju nee-
mesid ja lahti ja need teewad, et Inglis riik
sadamateist rikkam on, kui muud maad. Töed
ei ole siin mite pikkad, aga kõik sügawad ja
mitme kanaaliga ühte köidetud. Need laewateed
aitawad samuti, nagu hull raudteed, kaupa
igale poole wedada. — Väga kiidu wäärt on
kaa Inglis rahwa missiooni töö ja nende Piibli-
kogudused, kelle läbi nemad Jumala sõna laialt
wäljalautawad. Irlandi saare rahwas on wae-
sem ja tuimem, kui Suures-Britannias.

Inglis riik on 3 kuningriigist kokku sea-
tud, aga need on kõik ühe kuningaga (proua) wa-
lituse all.

1. Inglis kuningriik: Pealin London,
kus peale 3 milj. inimesi elab. Selle ühe linna
rahwahulk peaaegu nii suur, kui kõige Hollandi
kuningriigi pere, ehk pool suurem, kui kõik Cesti-

ja Päätirahvast ühtelokku. Iga weerand tun-
niga sünnib Londonis 3 inimest ilmale ja su-
reb 2. — London on kõigesuurem lin- maa-
ilmas. — Seal käib Themse jõe alt maa alune
tee ehk tunnel.

2. Shottimaa kuningriik: pealin Edin-
burgh.

3. Irlandi kuningriik: pealin Dublin.

Liisa: Inglis riigi järel on muidu veel: **Eu-
roopas:** Normanni saared Prantsuse rannas;
Selgoland saar, Elbe jõe suu kohal; **Gibral-
tari** kants, Hispaania rannas Wahemere suus;
Malta saared Wahemere keskpaigas.

Balju enam maad, kui Euroopas, on Inglise-
maalte veel teistes maailma jagudes: **Ameerikas** põhine
pool Põhja-Ameerikat ja mittu saart ja maakonda.
Affikas Gesti-India ja mõni vähäm koht. **Ahwri-
kas** Iõunapoolne ots (Kapmaa) j. m. **Austraalias**
mitmed asutused.

Kui kõik Inglis riiki üle maailma ühte arvame,
siis tuleb **kues osa kõik maad** ja **kues osa kõik**
inimesi sels arvata (waata § 18).

§ 38.

E. Iõunapoolne Euroopa.

Siin on 3 poolsaart 5 riigiga.

Hispaania kuningriik.

Se on Pireneei poolsaares kabe mere ja
kabe riigi wahel. Näita ja nimeta piired,
mäed ja jõed! (§ 11—14.)

Pireneei poolsaar oli wanal ajal oma ri-
kuse läbi kuulub, selle pärast tungis aega mööda

mittu rahwasugu siina peale, kaa Araablasted Aasiast üle Aahwrika maa; ja se oligi kena maa. — Nüüd on Hispaanlasted katoliku usku, räägivad oma ise keelemurret, on koolitamise ja osawuse poolest tuimad ega pea üht meelt. Endine riigi au ja wägi on ammu kadunud.

Maa on enamiste mäGINE, mägede wahel kõrged seljandikud, kus talw wäga külm ja suwi põudne on; jõgede ümber on wäha madalmaad. Põhjapool rannas on ilusad pehmed ilmad ja seal kaswawad wiljad ja wiinapuud; lõunapool rannas on jo Aahwrika kange palawus ja seal on kaa palmid, õlipuud, poomwilla taimed, ap-
pelsinid ja subtru pilliroog leida. Maa hari-
mine on hooletu; loomade kaswatamine wäha
parem. Mäed annawad hõbedat, tina, elawat
hõbedat ja muud metalli. Suurem osa meie
soola tuleb kaa Hispaaniast.

Pealin on Madrid, kus kuningas elab.

Lisa: Suuremad linnad on weel: **Bartse-
loona, Malaga** (wiin), **Kadis** (sool); kaubalinnad.

Hispaania riigi järel on igaihes maajaus natuke
maad; kõige tähtsam on **Kuuba saar** keskmisses Ameer-
rikas. — Ennemuiste oli Hispaania riik maadest nii
rikas, nagu nüüd Inglis-riik; aga kuida rahwa waimu
tuimus kaswis, nõnda riigi wõimus maailmas kahanes.

Portugalia kuningriik.

Se on Hispaaniast ida poole. — Näita
ja nimeta piired! Maa ja rahwas lähawad
Hispaaniaga ühte. — Pealin **Lisjabon**, Taaho
jõe suus.

Visa: Portugalia wägi ja au oli ennemuine kaa suur. Nüüd on selle riigi järel weel mõni saar ja maafond **Nasias** ja **Nahwrikas**.

§ 39.

Itaalia kuningriik.

Se lähäb Appeniini poolsaarega ühte, kui Sardiinia ja Sitsiilia saared juure arwatakse. Näita ja nimeta piired, mäed (ja wulkaanid) ja jõed! (§ 11—14.)

Rahwas elab Itaalias paksult üheskõus, on katoliku usku, waimu poolest aga wäähä haritud; sest nüüd wast hakatakse alamat rahwast koolitama. Kunstliku tööde peale on seal wanaast ajast alati osawaid mehi olnud.

Maa on enamiste kõik mäGINE; üks suurem madalmaa on põhjapool otfas, Alpi ja Appeniini mägede wahel, pitki Poo jõe. Sel madalmaal on palju jõgesid ja järwi ja maa on wiljarikas (nisu, riisi, wiinapuud). Edunapoolses Itaalias kasvawad soojamaade wiljad, nagu Hispaanias. Mägedest saab marmori kiwi, rauda, wääwlit.

Pealin on Rooma, 2500 aastat wana. Seal elab kuningas; sealsamas ka paawst, katoliku usu ülem piiskop, kellel enne oma riik (kirikuriik) oli. Rooma lin on Tiiberi jõe ääres, wanaaegsid ehitusi täis, ja nüüd elab seal 250,000 hinge sees. Neapoli lin on kõige suurem Itaalia lin (450,000 inim.) tulepurs-

kaja Besunwi ligidal. **Weneetsia** lin, **Adria** mere põhises otsas, hulga saarte peale ehitatud.

Lisa: Aastal 1870 jäi kõik se poolsaar üheks kuningriigiks. Ennemuiste oli seal palju weikesid riiksid, kellele enne nimetatud linnad (ja weel: **Turiin**, **Mailand**, **Bloorents** j. m.) pealinnadeks olid.

— Pane weel tähele: **Stranto** merekitsus wiib **Adria** merest **Bahemerde**; **Messina** kitsus on **Itaalia** ja **Sitsiilia** wahel.

Appeniini poolsaare peal on weel üks weike **wabatriik**, **Mariino** nimi, kaardi peal mitte enam kui üks punkt.

§ 40.

Balkani poolsaar tuleb nüüd oma 2 riigiga wiimaks kätte. Põhjapoolt seisab se **Euroopa** terega ühes; ida, lõuna ja lääne poolt on mered. Näita ja nimeta need mered ja nende kitsused! (§ 11.)

Kõik **Balkani** poolsaar on üksna mäGINE; ilmad on wäha wilumad, kui **Itaalias**, siiski kaunis pehmed, nõnda et nisud, tubakas ja wiinapuu igalpool, ja lõunapoolse kaa kõik sooja maa wiljad kaswawad. Maa harimine on waene, loomade kaswatamine wäha parem. Kunstliku käsitööd palju ei tehta. Enam weel, kui **Hispaania** ja **Itaalia** näitab se maa, et kallid **Jumala** ilmad ja maa annid ei aita, kui rahwas ise laisaks ja rumalaks jääb. Wanal ajal oli rahwas siin ja **Itaalias** oma wõimuse ja tarkuse poolest wäga kuulus.

Kreeka kuningriik.

Se on **Balkani** poolsaare lõunapoolses ot-

fas ja maakaart näitab 2 jagu maad, keda Korintuse laht äralahutab ja Korintuse maakitsus ühte peab; peale seda on kahel pool hulk saari. — Rahwas on muist weel wana Kreeka-rahwa sugu, räägib oma keelemurret, on usu poolest ristirahwas, aga wäga harimata ja terane kõige rööwimise töö peale.

Pealin Ateenä, kus palju wana aegade mälestusi on ja weel alati maa sees leitakse.

§ 41.

Türgi keisririik.

Se riik Kreeka riigist põhjapoolse ja Bahe-meres on weel Kreeta saar tema järel. — Põhjapool sõrwas wasta Doonau jõge on 1) Serbia würstiriik ja 2) Walahhia ja Moldau würstiriik. 3) on wasta Adria merd Monteneegro würstiriik. Reed 3 on ise riigid oma walitsufega; aga nad seisawad Türgi keisri ehk sultani ülewaatamise al (wasalli riigid) ja arwatakse poolkaudu weel Türgi riigi kõrwa. — Näita ja nimeta Türgi riigi piired! Kus on Doonau jõgi piireks, kus ei ole? —

Türgi riigi pere on 2 osa (Slaawid) ristirahwas, 1 osa päris Türlased ja Muhameti usku. Ristirahwa poli on seal wäga raske. Maawalitsus ja seadus on kõik ripakil.

Pealin on Konstantinoopel, kus peale miljoni hingge elab.

Lisa: Türgi riigi maakonnad Euroopas on: Rumeelia, Bulgaaria, Bosnia, Albaania, Tesfaalia ja saared.

Türgi riigi järel on veel **Aasias** palju maad (Mustast merest kuni Araabia maale). **Aahwrikas** on Egiptuse maa ja mõned muud maakonnad põhjapool rannas Türgi ülewaatamise al. — Üks ainuke osa Türgi riiki on aga Euroopas, 9 osa on Aasias ja Aahwrikas.

§ 42.

Meeletuletamiseks üht ja teist!

1. Tee tahwli peale Hispaania riigi pilt! — ja paranda kaardi järele! (Tee veel muunde riikide pildid.)
2. Inglisrahwa tallitused ja kaubaasjad! 3. Nimeta ja näita Saksa keisririigi suuremad osariigid ja nende pealinnad.
4. Kas tead üht linna, mis ühtlase ka ise riik on? 5. Türgi wasalli riigid. 6. Riigid, kellel palju saari on.
7. Kui suur on Prantsuse riigi maa? Itaalia? Kreeka? j. m.
8. Keisi laewaga Peterburgist Konstantinoopoli linna; mis meredest läid läbi? mis jõgede suust läid mööda? mis sadama-linnadest? mis saartest?
9. Alpi mäed; üks mäeots; kui kõrge?
10. Rõige suuremad linnad ja nende pere suurus?
11. Saksa keisririik; millal sai üheks?
12. Mitmes osa maailma ja kõik rahwast on Inglis riigi järel?
13. Kus saab keewa wesi ilma pajata?
14. Kaks laewateed Stokholmist Kopenhaagenisse.
15. Kui wana on Rooma?
16. Mis riikidel on teistes maajagudes maad?
17. Kus on head kiviisüsi?
18. Kus on põllutöö hooletu?
19. Rõige suurem lin ja tema pere?
20. Mis maad on kuulsad oma laewa tallitusega?
21. Millal sai Tallin asutatud?
22. Keisi maad mööda Wiisibonniist Moskwa linna; mis riikidest saab läbi? mis linnadest? mis jõgedest ja mägedest üle?
23. Kus elab rahwas pakkult?
24. Kui suur on Islandi saar?
25. Inglis riigi üksikud maakohad Euroopas?
26. Kus peab rahwas mercuputese eest hoidma?
27. Kust saame heeringid? kust soola? kust appelsiinid?
28. Kus elab

rahvas arwast? 29. Mis maad on kuulsad oma karja kaswatamisega? 30. Pariisi suurus. 31. Kus on palju waabrikuid? 32. Nimeta kõik Euroopa riigid ja pealinnad. 33. Kus pruugitakse rohkeste seepi? 34. Lännemere saared. 35. Mis riikide wägi ja au on wähenenud? 36. Millal sai Itaalia üheks riigiks? 37. Euroopa mäed ja nende kõrgus. 38. Prantsuse riigi jõed! Saksariigi jõed! 39. Kus on wulkaanid? 40. Mis riigid on osariikidest kokkuseatud? kus on 2, kus 3 riiki ühe walitseja al? 41. Kus priiriigid? 42. Arwa Berliini lin ja meie 3 Balti-tubermangu teine teise kõrwa! 43. Mis on Germaanid, Romaanid, Slaawid? ja kus? — j. m.

§ 43.

II. Aasia.

790,000 ruutpen. suur, 790 miljon. hingega.

Aasia on Euroopast ida poole, enamiste kõik põhjapoolse ekwaatorid ja puudub 3 tsoonisse. Aasia piired on põhjapoolt: Põhja-Teämeri. Sealt Beeringi merekitsusest läbi minnes tuleb idapool Suur (wäikne) Dokean. Lõunapool on India Dokean Punase merega. Lännepool Suetši maakitsus, Wahemeri, Dardanelli merekitsus ja sealt nõnda edasi, kuidas § 11 näitab.

Liisa: Näita ja nimeta Suure Dokeani ja India Dokeani jaud Aasia rannas! (§ 8.)

Aasia maajagu on nagu suur keha wähe liikmetega. Mõned pooljaared aga siruwad meresse, nimelt: Kamtsatka pools. idapool; Taha- ja Gests-India pools., Araabia pools. lõunapool; Weike-Aasia pools. lännepool. —

Põhjapoolne külg on kõik madal, se on **Siberi madalmaa**. Keskpaitne Aasia on kõik üks suur kõrgestik, kelle lõunapoolse sõrwa peal **Himalaja mäed** on, kõige kõrgemad mäed maailmas (27000 jalga kõrg.) — Aasia keskmisest kõrgestikust jooksewad igale poole suured **jõed**: Põhja-Seeäärde: **Ob** jõgi, **Jeenissei** jõgi ja **Leena** jõgi; Suure Dokeanisise: **Amuuri** jõgi ja **Jantschiang** jõgi; India Dokeanisise: **Indus** ja **Ganges** jõed. Läänepoolses Aasias on muidu veel tähele panna need jõed: **Guhwrat** ja **Tiigris** Persia lahte (endise Mesopotaamia maal); **Kaanaani** maal **Jordani** jõgi, mis **Viibanoni** mägedest tuleb, **Geneetsareti** (ehk **Galiläa**) järvest läbi ja **Surnud-Merde** jookseb. Suuremad **järwed** on: **Arali** järv (Kaspia mere ligidal) ja **Baikali** järv (Jenissei jõe hallikate juures).

Aasia on kätki ja pesapait, kust inimese sugu on wäljatunud, seal elas **Israeli** rahwas, sealtki tuli esite eewangelium. Nüüd on Aasia rahwas enamiste **paganad**, muist kaa **Muuhamedi** wale usku. Aga seal kuulutatakse mitmes kohas juba armu õpetust, kõigerohkem **Cest-Indias**. — Seltsi järel (§ 9) on 3 osa rahwast **Mongoolid**, 2 osa **Kaukaasia** seltsi.

Kliima (ilmad) on suures maajaus mitmesugused: põhjapool kanged külmad, lõunapool soojad, aga keskmises kõrges Aasias wilumad kui Euroopas, sest et meredest ligi ei saa. Nõnda on kaa taimed ja kasud: põhjapool **sammel**; keskmises jaus mitmesugused puud, lõuna-

pool uhked sooja maa palmid, wirtsrohud (pipar), suhkur, kohwi (Araabias), thee (Hiina maal) j. m. Aasiast on pärit meie leiawiljad ja wiinapuu; sealt on hooste, weiste ja kanade sugu toodud. (Waata § 6, lisa.)

Suuremad maakonnad ja riigid Aasiast on: 1. Wene Aasia (Siberist kuni Kaukaasiast saadik). 2. Türgi Aasia (wasta Bahemerdi). 3. Inglis Aasia (Gest-India j. m.) 4. Hiina keisririik idapoolses jaus. 5. Jaapani keisririik, saarte peal.

§ 44.

Lisa: Aasia riikidest laiemalt.

1. **Wene riigi** järel on Aasiast 1) **Siberi** maa, pitki Põhja-Jäämerd, on se maa, kuhu meilt kurja tegijaid trahwiks wiakse ja kus suurema süü tegijad maa al mäekaewandustes elu otsani tööd peawad tegema. Siberis on nii wähä rahwast, et läbisegamine 1 ruutpen. (se on 49 ruutwersta) peale ei tule enam, kui 2 ehk 3 inimest. Linnad on: Tobolsk; Irkutsk; ja Amuuri jõe ääres Blaagowestsensk. — Hõbeda ja tina kaewandused on Nertsinskis (7000 wersta Peeterburgist kaugel.) — 2) **Turkestani** maa Arali järwe ümber, Taskenti linnaga; kus alati weel sõdimist on. 3) **Kaukaasia** mägimaa; lin on Tihwliis. — Wene Aasia on nii suur, et kõik Euroopa ligi 2 korda sinna sisse mahuks.

2. **Inglis riigi** järel on muist **Taga-India** ja kõik **Gest-India**, kus hulk suuri linnasid on, nii kui **Kalkutta** lin (ligi 400,000 inim.)

3. **Türgi riigi** järel on: **Weike-Aasia** (Smirna lin), **Kanaani maa** (Jeruusalema lin) ja kõik se Aasia nurl Araabiast ja Kaukaasiast saadik.

4. **Saared** lõunapoole Aasiamaad on **Sol-landi** riigi (Sunda saared) ja **Hispaania** päralt.

Päris Aasia riikidest waata veel:

5. **Hiina Keisririik**, idapoolne ja keskmine Aasia. Se riik on neljas osa kõigest Aasiast ja väga perekas, sest enam kui pool kõit Aasia rahwast elab siin. Hiina rahwas on üsna paganad; aga neil on oma wanaaegne tarkus ja tundmine, mis koolides õpetatakse; nende ABD sees üksi on 40,000 tähte õppida. Naese sugu on Hiinamaal halvaks peetud ja tütarlapsi hukatakse palju kohe pärast sündimist. Hiinlased on väga eneste peale uhked ja wihtawad Eurooplasi ja nende õpetust. Osawad on nemad mitme kätte töö peale (kiwi riistad). Kauplemine on kõigeenam thee ja siidiga.

Hulk **linnaid** on Hiinamaal, kus poolteist ja poole miljoni kaupa rahwast elab. Pealin on **Peking**, suur kaubalin **Kanton**.

6. **Jaapani Keisririik** idapoolse saarte peal, on peaaegu nii suur kui Prantsuse riik. Saarte peal on hulk wulkaani-mägesid, aga kaa palju head põllu- maad; mägedes on rohkesti metallisid. — Japaanlased on veel targemad ja osawamad kui Hiinlased, aga mitte nõnda iseenast täis, waid pütawad Euroopa tarkusest õppida; nad on paganad.

Pealin on **Jeddo**, poolteist milj. hingega.

Muud riigid, nii kui Persia, lõunapoole Kaspia järwe, Taga-India ja Araabia mitmed riigid ei ole nii tähtsad.

§ 45.

III. Aahwrika.

540,000 ruutpen. suur, 190 milj. hingega.

Aahwrika maajagu on kahel pool ekwaatorit ja igalt poolt wasta merd, muudkui Suetši maakitsuse läbi seisab ta Aasiaga ühes; ja sealgi

käib nüüd suur kanaal läbi laewade tarwis, otse India Ookeanist Wahemerde. Näita ja nimeta Nahwrika piired! (§ 8.)

Kui Nahwrika pilti kaardist waatame, siis näitab se maajagu nagu pitkerkune kehaklomp. Suuremaid poolsaari pole siin, aga kõige suurem saar on Madagaskar, India Ookeanis.

Suurem osa Nahwrikat on mägimaa ja kõrgestik. Põhjapool on Atlas-mäed j. m. Sealt lõunapoolsele on otsata liiwakõrb Sahaara, suurem kui pool Euroopa. Külap Sahaara oli ennemuiste merega kaetud; nüüd on seal selge tuisuliiv ehk kaljukruus, kus arwaste mõned hallika kohad (oasid) puude ja rohuga leitakse. Kameelide seljas käiakse siin suure wae-waga teed. Sahaara kõrwest lõunapoolsele on Suudani mäed, ja sealt lõunapoolse Nahwrika otsani (Kapmaa) on kõik maa kõrge ja mägine. Aga se maa on meile enamiste weel tundmata. Arwaste julgewad Euroopa reisijad Nahwrika sisse tungida, sest paganate tigidus ja liig palaw keelawad seda ära.

Suuremad jõed on: Niiluse jõgi (Egiptuse maal) jookseb Wahemerde; aga Atlanti ookeanisse Niiger jõgi (jookseb Güineea lahte). Kongo jõgi (ekwaatorist lõuna poole).

Nahwas on enamiste musta ihukarwaga neegrid (Etiopi feltsi. § 9.). Põhjapool rannas elawad kaa walget karwa inimesed. Neegrid on mittu suguseltsi, ja need sõdiwad palju isekeskis. Sõdades saab neid wäga palju hukka

ja neid wõib weel rohkem olla, keda pärisorjaks müakse ja wõõra maadesse wiakse, et kül Euroopa riigid seda püüawad keelata. Aahwrikas on pagana pimedus (rop elu, wägiwaldsed tend, tapmised) wäga kole, ega pole rahwal mingisugust waimu harimist, tundmist ega osawust näha. Pole neil õiget maja ega põldu, pole kindlaid linnasid ega riigi seadust. Raha eest pruugitakse kauplemise juures asju (riet, foola, perlid j. m.)

Ilmad on Aahwrikas wäga palawad ja kes pole nendega õpinud, sellele tuleb pea tõbi ja surm. Salwe ei ole, waid selle eest on tük aega kanget wihma, mis siis lõpmata maha tuleb. **Taimete** kasu on uhke ja ilus (§ 6, lisa). Metšades elab elewant ja muud loomad; kaa kiskujad loomad (löwi, bühwel-härg); jõgedes elab kardetaw krokodil ja niilus-hobune. Roduloomad on: lammaš, kameel, weiksed. Suureks waewaks ja nuhtluseks on: ussid; rohutirtsud; termiidid (ühed sipelgad, kes hoonid ja majaasju puruks näriwad); moskiitod (ühed tigated seäsed) j. m. — **Kauba** asjad on: elewanti hambad (elhwenbein), looma nahad, willad, poomwillad, õli, kohwi, kuld ja — paraku kaa pärisorjad.

Õdige suuremad riigid ja maakonnad on: **Egiptus** Niiluse jõe ääres: **Alseeria** maa (kirj. Algieria) põhja rannas; **Kapmaa** lõunapool ošfas.

Liisa: Riigid ja maakonnad laiemalt. **Põhja-pool** rannas: 1. **Türgi** 3 wasalli riiki: a) Egiptuse

riik (pealin Kahiira; kaubalin Aleksandria), b) Triipoli riik, d) Tuunisje riik. 2. **Prantsuse** riigi järel Ameerica maa. 3. Keisririik **Marokko**, ise riik. — **Lõuna poole:** 4. **Inglis** riigi pärast Kapmaa (ja Naatal). 5. **Madagaskari** kuningriik, kus palju ristifogudusi on. — Kannas igalpool on Euroopa riikide asutusi; seestpidises Aahwikas on hulk weikesid Neeгри-riikisid. — Länne-ranna **saared** on: Asoorid ja Kapwerdi saared (Portugaalia järel); Kanaari saared (Hispaania järel); Kanaari saarte hulgas on weike saar Berro (§ 5, 2.)

§ 46.

IV. Ameerika.

740,000 ruutpen. suur, 84 milj. hingega.

Maakaart näitab, et Ameerika on kahe ookeani wahel, puudub 4 tsoonidesse ja on kahes jaus: Põhja-Ameerika ja Lõuna-Ameerika, keda Paanama maakitsus (35 wersta lai) ühendab. Näita ja nimeta piired! (§ 8.)

Ameerika lännepoolne rand näitab silmanähtawal sirgem ja õigem, kui idapoolne. Idapool käib rand enam nurgeti ja loogeti. Waata seal põhjast tülles: Gröönlandi saar, Bahwini laht, Hudsoni laht, Labradori poolsaar, Neu-Bundlandi saar, Mehhiko laht (kirj. Mexiko), Antilli saared. — Länne rannas on kõige tähtsam põhjapool nurgas Ajaska poolsaar ja Aneuuti saarerida.

Mägedest on Ameerika küll rikas, aga siiski on siin enam madalmaad, kui mägiimaad. Madalmaas on mõned üksikud mägestikud, agga pitki kõik lännepoolist randa jooksewad ahela

wiisi põhjast lõunani Kordiljera mäed, kelle kõige kõrgem ots 23,000 jalga kõrgeks tõuseb. Kordiljeradest kaevatakse kõiksugu metalli ja seal on mittu wulkaani. (Arwa Kordiljerad, Himaalaja ja Alpid wastastiku! § 43 ja 13.)

Nii suuri ega sügawaid jõgesid pole kuskil, kui Ameerikas. Põhja-Ameerika jõed: Lorentsi jõgi wiib wie järwe wee merde; kabe wiimse järwe wahepaigas on kuulus Niagaara joarungas (160 jalga kõrge). Weel: Mississippi jõgi mitme aruga. — Lõuna-Ameerika jõed on: Amatsooni jõgi, 5400 wersta pikk, kõige suurem jõgi maailmas. (Arwa Wolga jõgi seie kõrwa! § 14.) La-Plaata jõgi. — Need madalmaad jõgede ümber on suured laaned, kas põlise suure metsa al (metsa laaned), ehk kange rohuga kaetud, kus hulk loome elab (rohu laaned). Kui wihmasel ajal jõed tõusewad, siis on neis laantes suured upputesed, aga palawal ajal kuwab rohi kaa üsna ära.

Ameerika sai wast aastal 1492 leitud (uus maailm). Enne seda elas siin igalpool Ameerika pärisrahwas, wasepunast karwa (§ 9), keda kaa Indiaanlasteks nimetatakse. Nende hulgast olid wanaste kõige enam haritud Beeru rahwas, kelle üle „inkad“ walitsesid. Nüüd elab ülejäänud Ameerika rahwas mitme saa sugukonnas, iga sugukonnal peaaegu oma keel, oma pealikud. Nad on paganad, ei taha palju õpetust wõtta, wihkawad Eurooplast, kes nüüd seal igalpool elawad, ja toidawad ennast metsades linnu ja-

higa. Nende hulgas on kaa niisugusi sugukon-
dasiid, kes inimesi sööwad. Et nad waimu ha-
rimist ja õpetust põlgawad, se jääb neile hukat-
useks; ühtepuhku jääb nende hulk vähemaks,
ja wõib küll olla, et üsna äralõppewad. —

Eurooplased on aega mööda Ameerika maad
hakanud täitma. Põhja-Ameerikas on kõige
enam Inglasi ja Saksamaa rahwast (ewangeli-
usku); Lõuna-Ameerikas enam Hispaania ja
Portugalia rahwast (katoliku usku). Siis on
Ameerikas weel palju neegrid, kes pärisorjaks
sinna toodud, aga kellele Põhja-Ameerikas prius
on kingitud. Nemal ajal wiaffe kaa palju
Hiinlasi sinna töörahwaks.

Kliima (ilmad) on tšooni mööda mitme-
sugune; aga ühe lainse-sihtide wahel on Põhja-
Ameerikas wilum ilm, kui Euroopas ja Lõuna-
Ameerikas wilum, kui Aahwikas. Reiskmises
Ameerikas jääb palju inimesi palawa ja niis-
tuse läbi tõbijeks (kolla tõbi). Meie leiwawil-
jad on Euroopast Ameerikasse wiidud ja kas-
wawad seal heaste; aga karduhwliid on Ameer-
ikast meile toodud. Wäga kuulsad on Ameer-
rika kasudest muidu weel: tubakas, kohwi,
suhkur ja poomwillad. Meie koduloome ei
olnud Ameerikas enne mitte olemas (ei lüpsi-
loome ega hobusiid), neid wiidi Euroopast; nüüd
elawad nad seal rohulaantes hulgaliste nagu
metsloomad. Kallid kiwa, kulda, waske, kiwi-
süsi ja muud sedafarnast on Ameerikas rohkeste.
Et se maajagu sedawiisi taimete kasust, looma-

dest ja metallidest väga rikas on, siis pole imeks panna, et kauplemine seal väga suureks läinud.

Suuremad maakonnad ja riigid on siin: 1. Põhja-Ameerikas: a) Inglis Ameerika, wasta Põhja-Teämerd. b) Ühendatud riigid, kus 37 wabatriigil ja 12 maakonnal üks ülem walitsus on. d) Mehhiko (firj. Mexiko) wabatriik. 2. Lõuna-Ameerikas: Brasilia keisririik, ja mittu vähämat wabatriiki.

§ 47.

Lisa: 1. Ühendatud riigid Põhja-Ameerikas ostsid Wene riigi käest hiljaaega endist Wene-Ameerika wasta Beeringi merekitjust. — Põllutöö, karjad, waabrikud, raudteed, laewad — need on, miska ühend. riigid wägewaks läinud. Kuulsad on kaa nende Piibliseltsid, mis iga maailma jaus ja kaa meie seas püha kirja odawa hinnaga wälja lautawad.

Linnad: pealin **Washington**; **Nju-York** (firj. New-York) kus 1 miljon inim. elab, on Londoni järel järgmine suurem kaubalin maailmas. — **Wila-delwia**; **Nju-Orljens** (firj. New-Orleans) Mis-sissippi jõe suus; **San-Grantsisko** suure Dokeani ääres. Need on kõik väga suured kaubalinnad.

2. Keskmisses Ameerikas: **Antilli saarte** hulgast on **Kuuba** ja **Porto-Riiko** (Hispaania järel), **Jamaika saar** (Inglis riigi järel), **Sajiti saar** kahe wabatriigiga, kõige tähtsamad. Muud saared on mitme Euroopa riigi päralt. Nende saarte peal kaswab kõik sugu kallist wilja ja wirtsrohtu.

3. Lõuna-Ameerika oli enne Hispaania ja Portugalia päralt. Nüüd on seal länne sõrwas hulk riikisid; aga ida poole on **Brasilia** keisririik, Amatsooni jõe ümber ja lõuna poole wasta Dokeani. Pealin **Rio de Dsa-neeru** (firj. Rio de Janeiro) poole milj. inimestega, kuulus kaubalin.

Põhja-Ameerika Ühendatud riikide maa on pea-aegu nii suur kui kõik Euroopa, aga seal on aga 8-sas osa Euroopa pered. Brasiilia riik on pisut vähem, kui Ühend. riigid, aga seal pole enam kui 28-sas osa Euroopa pered.

§ 48.

V. Austraalia.

160,000 ruutpen. suur, 4 miljon. hingega.

Se maajagu on lõunase poolkera peal, India ja Suure Dokeani wahelkohal, puudub kahte tsoonisse ja on muist mandrimaa (Nus Holland), muist saared. Näita kaardi peal!

Austraalia päris rahwast (Malaisia ja Neegri seltsi § 9.) pole palju ja jääb ikka vähemaks. Nad on waimu poolest hirmus toored, inimeste sööjad, umbpimedad paganad. Kõige pimedam ja kängem on Ue-Hollandi rahwas. Eurooplaste hulk kasvab seal ühtepuhku. — Austraalia maa on weel vähä tuntud, sest suurem osa seda maad on wast wiimse jaa aastaga Eurooplastele tutawaks saanud (kaa uus maailm); aga nii palju on teada, et Nus-Holland seest üks tühi kuitu maa on, kus suuremat jõge ega palju mägesid ei ole. Se maa on Inglise päralt, ja nende asutusi on kõige enam lõunapoolses rannas, kus ilmade poolest hea on elada, isearanis talwel (Juuni—Augusti kuu). Mõned asjad, mis Austraalias ei olnud, ja Eurooplastest wast sinna wiidi, on: leiwawiljad, koduloomad, wärblased, lauljad linnud ja mittu jõe-kala seltsi. Austraalia iseenesest oli taime

lugudest ja loomadest waene ja puuduline; Austraalia oma linnud ei laula, koerad ei augu, mesilased ei nõela. Saarte peal on enamiste parajad ilmad ja hea wiljamaa. — Austraalia kõige suurem kauplemine on kulla ja lamba-willaga. — Enne oli Uus-Holland Inglise Siberimaa, sest sinna wiidi kurjategijaid; nüüd on se asi mahajäetud, ja sest ajast on elu seal parema korra ja seaduse peal.

Tähtsamad saared on: Uus-Güinea põhja-pool, väga tigeda rahwaga; Tasmaania (Wandiiimen-maa) lõunapool; Uus Seeland idapool, kahes jaus. Muidu on weel Austraalia järel mittu saare-kobarat Suures Dokeanis, kus rahwas enamiste ristiusku heitnud.

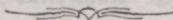
Lisa: Ues Hollandis on pealin **Sidnei** ja suur kaubalin **Melbörn** (kirj. Melbourne) 200,000 hingega. — Saare-kobarad Suures Dokeanis on: **Widshi** saared; **Söbruse** saared; **Seltsi** saared, kus iseäranis Tahiti saar ilus; wiimaks weel keskpaika Suurt Dokeani **Hawaii saared**, kus ewangeliumi sõna oma uendawat wäge imelikul wiisil on ülesnäidanud. Seal on nüüd seaduslik riigi walitsus: korraline põllu harimine, kirikud, koolid ja waitne elu.

§ 49.

Meeletuletamiseks üht ja teist.

1. Näita Beeringi merekitsus.
2. Euroopa pilt ja Aahwrika pilt, mis wahe on seal?
3. Palju wahet on Aasia ja Ameerikal suuruse poolest?
4. Mis tead Sahaarast?
5. Austraalia pere.
6. Ameerika maajau poolsaared.
7. Elajad, mis Aahwrikas nuhtluseks, ja need mis kasuks on.
8. Ranaani maa järwed, jõgi.
9. Kuspool walitseb Aahwrikas Inglise riik, kuspool

- Prantsuse riik? 10. Mis tead Ameerika laantest? 11. Mis on elhwenbein? 12. Aasia poolsaared, järwed. 13. Uus Holland; misjugune on ta? 14. Ameerika mäed; kui kõrged? 15. Üks Aahwrika saar. 16. Kes on Indiaanlased, kus, kuidas on nende elamine? 17. Aahwrika ja Austraalia suurus. 18. Kust tuleb enamiste kohwi? kustpoolt thee? 19. Aahwrika jõed. 20. Mõned Ameerika saared. 21. Uus maailm, millal leiti? 22. Aasia mäed, kui kõrged? 23. Austraalia kaubaasjad. 24. Mis loomad ja taimed said wast Euroopast Ameerikasse wiidud? 25. Austraalia tähtsamad saared. 26. Mis maa on Aahwrika lõunapoolses otsas? 27. Üks Aasia riik, mis saarte peal on. 28. Mis teeduwili toodi wast Ameerikast? 29. Jordani hallikad ja suu. 30. Aahwrika pere suurus. 31. Riigid Põhja-Ameerikas. 32. Mis rahwastest elawad Austraalias ja kuidas on nende olemine? 33. Aasia jõed, misjugused Seamerde, India Dokeanisse, Waiitse Dokeanisse? 34. Aahwrika mäed. 35. Palju pered on Ameerikas, Aasias? 36. Reisi pitki põhja-pöörishti ümber maailma (mered, lahed, maad, poolsaared, riigid nimeta). 37. Kõige suurem jõgi maailmas ja järgmised vähemad; kui suured? 38. Kõige kõrgemad mäed ja kõrgus. 39. Kus on Kalkutta, Melbörn, San-Wrantsisko, Aahiiro? 40. Austraalia saare-kobarad Suures Dokeanis. 41. Ühendatud riigid ja suuremad linnad. 42. Riigid Aahwrika põhises rannas, lännest ida poole minnes. 43. Siberi maa ja linnad, jõed. 44. Näägi Hiinlastest ja Japaanlastest. 45. Brasiilia riik ja Euroopa, suuruse ja pere poolest. 46. Wene riigi piired Aasias; maad ja linnad; järwed, mäed. 47. Werro saar, mis läbi tähtes? kus on? 48. Euroopa riikide maad muundes maailma jagudes. 49. Kanad, weiksed, hobused on kustpoolt esite toodud. 50. Reisi Kroonstaift laewaga ümber maailma.

Juhataja.

Esimene jagu: Sptetus maailmāst
üleüldse.

Lehe külg.

- § 1. Horisont. Taewa kaared. § 2. Tähed. 1.
§ 3. Maailma kera, poolused, maa-as, ekwaator.
§ 4. Maakera liikumine, õõ ja pääw, 4 aasta
aega. § 5. Sihid. § 6. Tsoonid. § 7. Wiis
maa-jagu. § 8. Wiis ookeani. § 9. Wiis ini-
mese seltsi. § 10. Meeletuletamiseks.

Teine jagu: Sptetus maailma jagudest.

I. **Euroopa.** § 11. Piired. § 12. Poolsoa- 11.
red, saared. § 13. Mäed. § 14. Jõed, järwed.
§ 15. Kliima, rahwas.

§ 16. Euroopa riigid. § 17. Riikide juu- 15.
rus ja rahwahulk.

A. Idapoolne Euroopa. § 18. Wene- 17.
riik. § 19. Wene-riigi jaud. § 20—23. Wene-
maa 9 jagu. § 24. Wene-riigi Baltimere kuber-
mangud. § 25. a. Eestimaa. § 26. b. Liwimaa.
§ 27. d. Kuuramaa. § 28. Meeletuletamiseks.

B. Keskmise Euroopa. § 29. Saksa keis- 35.
ririik. § 30. Austro-Ungria keisririik. § 31. Sweitsi
wabatriik. § 32. Hollandi kuningriik. § 33. Bel-
gia kuningriik. § 34. Prantsuse riik.

D. Põhine Euroopa. § 35. Rootsi-Norra 40.
kuningriik. § 36. Daani kuningriik. § 37. In-
gis ehk Britannia riik.

E. Lõunapoolne Euroopa. § 38. His- 44.
paania kuningriik ja Portugalia kuningriik.
§ 39. Itaalia kuningriik. § 40. Balkani poolsaa-
res Kreeta kuningriik. § 41. Türgi keisririik.
§ 42. Meeletuletamiseks.

II. **Aasia.** § 43. Ühise seletus. § 44. Lisa. 50.

III. **Aafrika.** § 45. Seletus ja lisa . . 53.

IV. **Ameerika.** § 46. Seletus. § 47. Lisa. 56.

V. **Austraalia.** § 48. Seletus ja lisa. . . 60.

§ 49. Meeletuletamiseks. 61.

